

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Кафедра Нової та Новітньої історії
Історичний факультет

ДИПЛОМНА РОБОТА

На тему:

«Особливості соціально-економічної політики фашистського режиму в Італії
1922 – 1940 рр.».

Студентка IV курсу групи ІС–42
Напрямок підготовки «Історія і археологія»
Спеціальність 032 «Гуманітарні науки»

Жиглова В.С.

Керівник: док. іст.наук, проф.

Станчев М. Г.

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Члени комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище і ініціали)

_____ (підпис)
_____ (прізвище і ініціали)

_____ (підпис)
_____ (прізвище і ініціали)

Харків 2022.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. 1922–1925 Перший період існування фашистської держави. Стабілізація економіки. Перехід до диктатур.....	10
1.1. Соціально-економічний стан в Італії до 1922 року	
1.2. Прихід до влади фашистів	
РОЗДІЛ II. 1926–1929. Перехід до корпоративної системи та початок економічної кризи.....	35
РОЗДІЛ III. 1930–1940. Вплив світової кризи на економіку Італії. Роль автаркії в державному управлінні.....	52
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми. Фашистський рух, що народився в Італії після Першої світової війни, прагнув революційної диктатури, яка перетворила б Італію на нову цивілізацію, використовуючи силу, коли це потрібно. Проте вплив фашизму на Італію не був однорідним.

З точки зору італійського населення переживання фашистського правління відрізнялося залежно від соціального класу, політичної орієнтації, статі, сексуальної орієнтації та етнічного походження. Для великої кількості італійців репресивний фашистський режим приніс економічні труднощі та/або втрату основних прав людини. Для інших фашизм, здавалося, приніс стабільність, добробут і національну честь (під час завоювання Ефіопії в 1936 році), за що авторитарний уряд був ціною, яку варто було заплатити. Вплив фашистського правління певною мірою також різнився залежно від географічного положення, що відображало історичний розрив між північчю та півднем Італії, а також між сільськими та міськими районами.

Фашизм зовні трансформував італійське суспільство, що було очевидним у створенні однопартійної держави, яка претендувала на проникнення в усі грані життя, будь то економіка, освіта, відпочинок, сім'я та приватне життя. Про це свідчить контроль фашистської держави над інформацією, велика кількість ритуалів і видовищ, що домінували у суспільному житті, а також створення культу навколо лідера Беніто Муссоліні.

Проте, наскільки фашизм глибоко змінив італійське суспільство, є сумнівним. Швидкість, з якою консенсус щодо режиму впав у результаті катастрофічної участі Італії у Другій світовій війні як союзника гітлерівської Німеччини, часто називають доказом неспроможності Муссоліні створити націю справжніх фашистських віруючих і «воїнів».

Те саме можна сказати й про економічну політику. Прагнучи «націоналізувати» італійські маси, фашизм застосував образи та метафори війни до економічного виробництва, що було очевидним у дуже пропагандованих, але

в основному безуспішних «битвах» за національну автархію в сировині. Муссоліні стверджував, що задовольняє потреби робітників. На практиці ж режим віддавав перевагу роботодавцям, а не робітникам. Фашистські профспілки мало що зробили, щоб захистити їх від скорочення заробітної плати та звільнення.

Отож, соціально-економічну політику фашистського режиму в Італії можна назвати неоднозначною та іноді навіть суперечливою. Дослідження соціально-економічної політики фашистського режиму в Італії є актуальним, оскільки допоможе краще зрозуміти вплив тоталітарного режиму на державу загалом та на окрему особу зокрема.

Окрім того, вивчення причинно-наслідкового зв'язку між економічно-соціальними планами та отриманими результатами допомагає уникнути низки помилок на сучасному етапі та найбільш грамотно спланувати соціально-економічну політику.

Об'єкт дослідження – фашистський режим в Італії 1922-1940рр.

Предмет дослідження – соціальна та економічна політика фашистського режиму в Італії.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні особливостей соціально-економічної політики фашистського режиму в Італії 1922-1940рр.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань дослідження:

- дослідити соціально-економічний стан в Італії до 1922 року;
- описати процес приходу до влади фашистів;
- розглянути перший етап соціально-економічної політики фашистського режиму (1922-1926 рр.);
- дослідити другий етап соціально-економічних перетворень (1926-1929 рр.);
- Проаналізувати вплив світової кризи на завершальний етап правління фашистського режиму (1930-1940 рр.).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1922 р. (захоплення влади фашистами) до 1940 р. (вступ Італії в Другу світову війну і

згортання соціально-економічних перетворень). Подекуди, для кращого висвітлення теми дослідження, ми здійснювали вихід за вказані хронологічні рамки.

Географічні межі охоплюють територію Італійського королівства, тобто Апеннінський півострів, відмежований Альпами та прилеглі острови: Сардинію, Сицилію тощо.

Також в цей період в склад колоніальної імперії Італії входили: Еритрея, Лівія, Егейські острови. Подекуди, для кращого висвітлення теми дослідження, ми здійснювали вихід за вказані географічні рамки.

Історіографія з теми дослідження досить широка. Серед узагальнюючих робіт з історії фашизму в Італії варто виділити дослідження Б. Р. Лопухова¹ «Історія фашистського режиму в Італії», де автор розглядає історію фашистської диктатури, її відмінність від інших форм державної влади та особливості порівняно з фашизмом у Німеччині, проблему історичної традиції та зв'язку минулого з сьогоденням, взаємини політичних партій, роль комуністичної партії в антифашистській боротьбі.

Серед відомих досліджень фашизму для дипломної роботи була використана праця німецького історика В. Віппермана «Європейський фашизм у порівнянні»², де значне місце відводиться саме особливостям італійського фашизму.

Цікавий матеріал про походження та встановлення фашистської влади на основі багатьох джерел та концепцій можна знайти у праці «Фашизм в його епосі» німецького історика та філософа Ернста Нольте³. А також детальну історію фашизму, як соціального явища можна простежити з досліджень

¹ Лопухов Б.Р. История фашистского режима в Италии. М.: Наука, 1977. 296 с.

² Випперман В. Европейский фашизм в сравнении: 1922-1982. 134 с. URL: <https://modernproblems.org.ru/attachments/article/132/Evropejskij%20fashizm%20v%20sravnenii%201922-1982%20gg.pdf> (дата звернення: 20.04.2022).

³ Нольте Э. Фашизм в его эпохе. URL: <https://modernproblems.org.ru/hisrory/174-nolte-1.html> (дата звернення: 20.04.2022).

британського історика Філіпа Моргана у праці «Італійський фашизм»⁴ та у американського журналіста Герберта Метьюза у праці «Плоди Фашизму»⁵.

Особистість Беніто Муссоліні, його ідеї, думки і дії як лідера фашистського руху простежив Л. С. Белоусов в книгах «Муссоліні: диктатура та демагогія»⁶, «Режим Муссоліні і маси»⁷, а також у роботі Р. Н. Гришко «Вожді і тирані»⁸. Важливою є праця італійського дослідника фашизму Ренцо Де Феліче, який вивчав цей феномен протягом всього життя та через призму особистості Муссоліні. У дипломній роботі була використана його праця «Муссоліні – революціонер»⁹.

В. І. Михайленко у праці «Італійський фашизм: основні питання історіографії» з різних ракурсів відображає проблеми походження фашизму та аналізує роль та успіхи фашистської ідеології в Італії.

Б. Бессонов аналізує ідеологічну еволюцію італійського фашизму і досліджує реальне її застосування на практиці.

Альберто Аквароне у своїй праці вказував на те, що метою тоталітарного режиму Муссоліні було цілковите єднання суспільства в межах держави, якого так і не було досягнуто¹⁰.

Щодо безпосередньо соціально-економічної політики фашистського режиму в Італії, то корисними стали праці зарубіжних науковців – В. Велка «Фашистська економічна політика: аналіз економічного експерименту Італії»¹¹, С. Джорджі «Соціальна політика в італійському фашизмі»¹², Лоуренса К.

⁴ Morgan Ph. Italian Fascism, 1915-1945. Palgrave Macmillan, 2003. 202 с.

⁵ Метьюз Г. Плоды фашизма. Нью-Йорк: Harcourt, Brace and Company. 1943.

⁶ Белоусов Л. С. Муссолини: диктатура и демагогия. М.: Планета, 2016. 366 с.

⁷ Белоусов Л. С. Режим Муссолини и массы. М.: Изд-во МГУ, 2000. 367 с.

⁸ Гришко Р. Н. Вожди и тираны. М., 1998. 608 с.

⁹ De Felice R. Mussolini il rivoluzionario, 1883-1920. Torino: Einaudi, 1965.

¹⁰ Alberto Aquarone. Italy: The Crisis and Corporative Economy // Journal of Contemporary History. Vol. 4, № 4. The Great Depression (Oct., 1969), 37-58. pp.

¹¹ Welk William G. Fascist Economic Policy: an analysis of Italy's economic experiment. London: Harvard University Press, 1938. 365 с.

¹² Giorgi C. Social policies in italian fascism. *Historia Contemporánea*. 2019. №61. P. 907-932.

Семьюелса «Соціалістична економіка італійського фашизму»¹³. В дослідженні російських науковців Д. В. Офіцерів-Бельського, Д. М. Широких «Автаркічна економіка фашистської Італії»¹⁴.

В українській історичній науці питання соціально-економічної політики фашистського режиму в Італії поки не ставало окремим предметом наукового дослідження, що ще раз підтверджує актуальність теми.

Джерельну базу дослідження склали різні матеріали і документи: програмні та політичні документи, урядові документи, законодавчі акти, доповіді, довідники, відомчі видання, виступи Б. Муссоліні, матеріали преси.

Для даної теми є документи, що розкривають політику фашистського режиму в Італії. Для роботи була використана конституція Італійського королівства, «Аграрне питання в Італії. Італійське селянство в боротьбі за демократію» від італійського політика та історика-марксиста Е. Серені¹⁵, де автор досліджує проблеми кріпацтва та наводить статистичні дані про імміграцію сільського населення, дозволяє зрозуміти економічне становище Півдня.

Важливими джерелами, які є у відкритому доступі, є думки самого Муссоліні. Це його промови та статті. Психологію Муссоліні можна простежити у його мемуарах 1942 – 1943 рр.¹⁶, політичні погляди – у «Доктрині фашизму»¹⁷ та в праці «Третій шлях. Без демократів та комуністів»¹⁸.

¹³ Lawrence K. Samuels. The Socialist Economics of Italian Fascism. URL: <https://www.econlib.org/library/Columns/y2015/Samuelsfascism.html> (дата звернення: 01.05.2022).

¹⁴ Офицеров-Бельский Д. В., Широких Д. М. Автаркическая экономика фашистской Италии. *Экономика и социум*. 2015. № 2–3 (15). С. 1034–1037.

¹⁵ Серени Э. Аграрный вопрос в Италии. Итальянское крестьянство в борьбе за демократию / Перевод с итальянского А.Г. Айзенштадт и Ю.П. Лисовского М.: Издательство иностранной литературы, 1949. 404 с.

¹⁶ Муссолини Б. М. Мемуары 1942–1943. Изд-во: “Эксмо”, 2004. 448 с.

¹⁷ Муссоліні Б. Доктрина фашизму. 1932 / Переклад на українську С. Чаплигін. URL: hainpuzhnyk.in.ua/doc2/1932.Mussolini.php (дата звернення: 01.05.2022).

¹⁸ Муссолини Б. Третий путь. Без демократов и коммунистов. М.: Алгоритм, 2012. 272 с.

Біографія Муссоліні викладена у праці «Дуче! Взліт та падіння Беніто Муссоліні» англійського журналіста Річарда Кольєра¹⁹, який для цієї роботи задіяв чиновників, що координували роботу, перекладачів та експертів, які збирали документи, кіноматеріали та брали інтерв'ю, щоб зібрати спогади та думки про нього.

Розглянуто також книгу «Фашистський рух» англійського журналіста тих часів Персівалю Філіпса²⁰, який був відправлений в Італію в 1922 році як військовий кореспондент. Праця є упередженою, однак чудово показує, як позиціонували себе самі фашисти.

В цілому, виявлена джерельна база з зазначеної проблематики в історичних працях українських і зарубіжних авторів є досить репрезентативною, що дозволяє розглянути основні питання теми, вирішити поставлені мету і завдання.

Методологічною основою дослідження дослідження склали базові принципи: історизму, науковості, об'єктивності, системності, всебічності. Принципи історизму та науковості дозволили охарактеризувати вплив фашистської ідеології на соціально-економічний розвиток Італії. Принцип об'єктивності допоміг розглянути предмет дослідження з урахуванням об'єктивних історичних подій, зі здійсненням аналізу літературно-джерельної бази.

Принцип системності, дозволив виявити особливості становлення та організаційні умови розвитку італійського фашизму в зазначений історичний період.

Поставлені у дослідженні мета та завдання, були розв'язані за допомогою використання загальнонаукових (теоретичного та логічного рівнів) методів: конкретно-пошуковий (використання літературної та джерельної бази з окресленої тематики); порівняльний (порівняння поглядів істориків у процесі розбору стану наукової розробки й джерельної бази дослідження);

¹⁹ Collier R. Duce! A biography of Benito Mussolini. New York: Viking. 1971. 447 p.

²⁰ Персиваль Ф. Фашистское движение. Пер. с англ. Berlin: 1920. 72 с.

критичний (критична оцінка різних поглядів); узагальнення і систематизації (виявлення інформації, отриманої при вивченні літератури, для формулювання та обґрунтування підсумків за результатами проведеного дослідження) тощо.

Вказана методологічна база дозволила здійснити науково-обґрунтований аналіз мети й завдань, сформулювати обґрунтовані висновки наукового дослідження.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані при написанні праць, присвячених дослідженню особливостей соціально-економічної політики фашистського режиму в Італії. Також, окремі елементи роботи можуть слугувати допоміжним джерелом при написанні різних курсів, курсових і дипломних робіт з ідеології та практики фашизму.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Список використаних джерел налічує 70 позицій. Загальний обсяг роботи складає 74 сторінки, із них основного тексту – 66.

РОЗДІЛ I

1922–1925рр. ПЕРШИЙ ПЕРІОД ІСНУВАННЯ ФАШИСТСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. СТАБІЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ. ПЕРЕХІД ДО ДИКТАТУРИ

1.1. Соціально-економічний стан в Італії до 1922 року

Італія, яка володіє багатою історією і яка в свій час заклала основи європейської цивілізації, тільки в ХІХ ст. тісно підійшла до вирішення завдань модернізації країни, особливо після становлення в 1861-1871 рр. єдиної італійської держави і відповідних політичних, економічних і соціальних структур. Поєднання часу складання італійської державності, парламентського і конституційного ладу, а також формування нових модернізованих структур зумовило цілком конфліктний, конвульсивний, за оцінками ряду аналітиків, тип історичного розвитку країни в новий і новітній час. Як підкреслював Ф. Шабо, дослідник історії Італії ХІХ-ХХ ст., Італія була «великою державою» швидше за назвою і формою, аніж фактично. Звідси серйозні недоліки політичного курсу правлячих кіл країни в пострисорджиментальний період і труднощі входження Італії в європейську систему міжнародних відносин, яка функціонувала з кінця ХІХ ст.²¹ Не менш складним був процес складання національної політичної еліти й італійської нації, виникнення національної самосвідомості як у правлячої верхівки, так і у мас.

З 1861 до 1914 рр. Італія пережила декілька великих політичних фаз розвитку, які супроводжувалися серйозними потрясіннями і кризами –правління «Правої» (1861-1876 рр.) та історичної «Лівої» (1876-1887 рр.), «криваве десятиліття» 90-х рр.. ХІХ ст., яке відзначилося авторитарним курсом Ф. Кріспі, колоніальною експансією в Африці, яка закінчилася поразкою італійських військ, гучними соціальними і політичними мітингами по всій Італії.

²¹ Chabod F. Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896. V. 2. Bari, 1965. P. 563.

На початку ХХ століття Італія переживала економічну відсталість в той час, коли більшість Європейських країн та США були попереду в капіталістичному розвитку.

Індустріалізація в Італії почалася порівняно пізно – в 70-х рр. та торкнулася в основному Півночі країни завдяки співпраці між підприємцями, банками та державою. Тут виникли монополістичні об'єднання: в електротехнічній галузі - акціонерне товариство Едісона, в автомобільній – ФІАТ, в хімічній – Піреллі, Монтекатіні. Завдяки цьому досягнення важкої промисловості пішли вгору, однак інші галузі промисловості та сільське господарство застигло на місці. Найбільша частина фабрично-заводських підприємств країни зосереджувались у її розвинутих північних провінціях - Ломбардії, Лігурії і П'ємонті. На Півдні ж панували великі поміщицькі землеволодіння та напівфеодальні форми експлуатації кріпаків. Саме це і призвело до виникнення «проблеми Півдня» – хронічного відставання південних провінцій Італії від промислово розвинутої Півночі²².

Такий стан гальмував соціально-економічну централізацію Італійського королівства та призводив до розвитку партикуляризму. У цьому ж відцентрованому напрямку діяв і ряд інших чинників. Сюди відносяться витрати національно-визвольних воєн і дорожнеча нового централізованого державного апарату, яка призвела до великого дефіциту. До 1871 року нестача склала 10 мільярдів лір і викликала підвищення податків, що лягли на сільське населення²³. Така політика підривала авторитет держави. Південні селяни, які й так мали власний дефіцит земель, не були в захваті від того, що мали працювати не лише на своїх поміщиків, а й на нову владу з Півночі. До того ж майже 75% населення Італії було неграмотним і чудово піддавалося впливу католицької церкви, що була негативно налаштована проти короля та уряду.

²² Lawrence K. Samuels. The Socialist Economics of Italian Fascism. URL: <https://www.econlib.org/library/Columns/y2015/Samuelsfascism.html> (дата звернення: 01.05.2022).

²³ Всеобщая история государства и права. / Под ред. Томсинова В. А. М.: 2011. Т.2 С.359.

У 1897–1898 рр. соціально-економічна ситуація загострилась, через гострий брак продовольства внаслідок неврожаю виникли голодні бунти у великих містах країни. Страйкували робітники, домагаючись підвищення зарплати і поліпшення умов праці.

У 1901 році престол унаслідував новий король Віктор Еммануїл III і разом з цим був сформований новий уряд на чолі з Джузеппе Дзанарделлі та з новим міністром внутрішніх справ Джованні Джолітті. Вони мали на меті знайти шляхи подолання кризи за допомогою подальшої лібералізації. У 1901-1904 рр. Джолітті здійснював реформи у соціальній сфері, що мало згасити напруження між класовою боротьбою та поліпшити умови робітників. Можна з впевненістю сказати, що реформи в більшій мірі задовольнили вимоги робітничого класу, однак більшість цих реформ не стосувалася селян Півдня. «Ліберальна ера» значно просунула вперед Північну Італію, економічний розвиток цих областей став близький до рівня передових країн Європи. Однак така політика була згубною для Півдня. Зокрема відмова від застосування збройної сили в класових конфліктах ніяк не стосувалась південноіталійських селян та наймитів. Зберігалось засилля латифундистів, які нерідко були пов'язані з мафією та іншими злочинними угрупованнями. А головним прорахунком Джолітті стало заступництво для промислових магнатів Півночі, а саме митний протекціонізм. Та і загалом уряд вирішив зробити соціальну опору держави на промисловий блок. Такі заходи не зменшили соціальної напруги, а сутички між підприємцями та робітниками зростали упродовж XX століття так само як і міграція селян з Півдня.

На початку XX ст. в США, Канаду а також Латинську Америку відправилася хвиля італійських емігрантів. Щорічно Італію покидало 400-500 тис. громадян.²⁴ Значна частина – кріпаки з південних та центральних областей, що шукали для себе кращих умов існування.

²⁴ Белоусов Л. С. Бенито Муссолини: диктатура и демагогия. М., 1993. 368 с.

У вересні 1904 року в Італії почався перший всенародний політичний страйк. У квітні 1905 відбувся страйк залізничників, які влаштували хаос на залізничних шляхах. У 1905 – 1907 рр. італійські робітничі сили активно підтримали революцію в Росії²⁵. Працівники сільськогосподарського та промислового сектору також вимагали покращення трудових умов. Народні виступи були придушені за допомогою поліції і військ.

До початку Першої світової війни Італія являла собою конгломерат регіонів, які швидко прогресували шляхом капіталізму, однак у яких переважала традиційна культура і докапіталістичні порядки і структури. Ця особливість італійського суспільства, на думку Б. Віджецци, пояснювалась тим, що до початку Першої світової війни Італія «знаходилася в процесі перетворення в країну індустріальну, але ще такою не була; Італія була селянською країною, зі своїми провінціями або маленькими центрами, в яких часто явища політичного життя деформувалися, згладжувалися або просто не проявлялися»²⁶. Дуалізм країни, ускладнений застарілим конфліктом Півночі і Півдня, проявлявся в різних сферах життєдіяльності, змушуючи сучасників констатувати існування двох Італій – «офіційної» («легальної») і «реальної».

Важливим джерелом конфліктності італійського суспільства було те, що світський характер італійської держави і антиклерикальний курс, який відстоювали ліберальні, демократичні та соціалістичні сили, заперечувався досить впливовим католицьким світом²⁷.

Процес модернізації й індустріалізації Півночі поєднувався з відкиданням цивілізованих умов життя і праці багатомільйонних мас бідного безземельного селянства і пролетарів, дрібних виробників мануфактурного і ремісничого типу. В багатьох провінціях країни, особливо в південній і острівній Італії (Сицилія, Сардинія) і в гірських районах центральної і північної Італії панував дух провінціалізму, який підтримувався невіглаством, неграмотністю селян, які

²⁵ Белоусов Л. С. Бенито Муссолини: диктатура и демагогия. М., 1993. 368 с.

²⁶ Il trauma dell'intervento: 1914-1919. Firenze, 1969. P. 117.

²⁷ Дейвіс Н. Європа: Історія. К., 2000. С. 670.

відчували свою відстороненість від держави, суспільства і культури єдиної Італії. Характерна для сільського населення ворожість до держави посилювалась важкими податками, обов'язковою військовою службою, владою крупних землевласників, місцевих священників, чиновників і карабінерів. Наявність в країні широкої резервної армії праці безземельних селян і розорених ремісників, жорстока експлуатація робітників змушували працівників міста і села емігрувати в пошуках засобів для існування. Тільки за 1901-1914 рр. за кордон виїхало більше 7,7 млн. осіб²⁸.

Усі зазначені соціально-економічні особливості італійської держави проявилися у ході Першої світової війни, яка характеризується дослідниками як перша в світовій історії «масова», «технологічна», «тотальна» війна²⁹. Вона породила особливий клімат воєнного часу, який відчули не лише безпосередні учасники воєнних дій, але і всі шари населення воюючих та навіть нейтральних країн.

Найбільш впливові італійські історики – М. Існенгі, П. Мелограні, Н. Транфалья, Дж. Кароччі та ін. підкреслюють, що роки війни через характерні для них риси стали важливою фазою розвитку італійського суспільства, в ході якої «сама динаміка соціального побуту і всі процеси індивідуального існування отримали настільки потужні імпульси, що потім уже нічого не стало таким, як було»³⁰.

Дійсно, гуманітарна, соціальна й економічна ціна участі Італії у війні була непомірно тяжкою. Згідно сучасних даних, у роки війни загалом було мобілізовано 5,9 млн. осіб, тобто 1/6 частина населення країни, що зачепило 4/5 всіх сімей у країні. На долю армії прийшлося 4250 тис. жителів, половину із яких склали селяни. Війна сприяла їх політизації, як і численного в Італії середнього класу – дрібної буржуазії - міської і сільської, яка була неоднорідною за своїм соціальним статусом, освітою, джерелами доходів. Вихідці із дрібної буржуазії і

²⁸ Sommario di statistiche italiane, 1861-1955. Roma, 1958. P. 68.

²⁹ История Италии. / Под ред. С. И. Дорофеева. М.: Наука, 1971. С. 98.

³⁰ Identikit del Novecento. Conflitti, trasformazioni sociali, stili di vita / A cura di P. Sorcinelli. Roma, 2004. P. 6.

«різночинної» інтелігенції склали основні кадри молодшого офіцерства, які пройшли всі тяготи фронтового життя. А. Грамши щодо цього зазначав: «Дрібна буржуазія і інтелігенція з їх сліпим марнославством і націоналістичними амбіціями знаходилася на авансцені війни, яку вела Італія, стала носієм породженої нею абстрактної ідеології»³¹.

Передбачаючи подальший процес розвитку в Італії державно-монополістичних тенденцій, в роки війни «держава стала... центром, мотором національної економіки, єдиним чи основним споживачем різноманітних видів роботи, деспотичним регулятором різноманітних систем управління, так що в обіг стало входити поняття 'націоналізації' італійської економіки». Під державним контролем виявилися транспорт, виробництво та споживання³². Підприємства, зайняті виконанням воєнних замовлень, були поставлені у максимально сприятливі умови постачання. Завдяки офіційним контрактам на поставку та пом'якшеним процедурам воєнного часу дехто не тільки міг нагромадити величезні статки, але й сформувалася надзвичайно зосереджена промислова система, що оберталася навколо FIAT, Ansaldo, Piva та Montecatini³³.

Найбільш серйозних соціально-економічних проблем Італія зазнала саме після Першої світової війни. Значної шкоди зазнали транспорт і сільське господарство (через велику кількість призваних людей, а також реквізицію тварин і виснаження ґрунту); крім того, важливий експортний сектор був скорочений майже до нуля. Війна також поклала початок широкомасштабним процесам перерозподілу. Не менш значущими були зміни в сільській місцевості. У той час як випадкові сільськогосподарські робітники поділяли з промисловими і канцелярськими працівниками серйозну проблему падіння реальної заробітної плати, сплеск цін на сільськогосподарську продукцію дозволив усім тим, чий

³¹ Грамши А. Избранные произведения. М., 1980. С. 105.

³² Лопухов Б.Р. Эволюция буржуазной власти в Италии. Первая половина XX в. М., 1986. С. 60.

³³ Дейвіс Н. Європа: Історія. К., 2000. 1502 с.

дохід залежав від продукції поля, – перш за все, великим орендарям і власникам капіталістичних сільськогосподарських концернів – процвітати³⁴.

Уряди воєнного часу друкували гроші для оплати зброї, і інфляція посилилася. До кінця 1920 року вартість ліри становила лише одну шосту від вартості 1913 року³⁵. Заощадження стали майже марними, а орендна плата, яку збирали землевласники, різко впала. Інфляція загрожувала тим соціальним групам, які мали фіксовані доходи, особливо пенсіонерам, адміністративним працівникам та іншим групам, які не могли так ефективно організуватися, як промислові працівники. Уряд не міг утримати ціни від зростання або задовольнити вимоги профспілок.

Збитки, спричинені війною, склали загалом 26% національного багатства, а військові затрати з 2,3 млрд. лір в 1914-1915 рр. виросли до 20, 6 млрд. лір в 1918 р. Державний борг досягнув у 1920 р. 103 млрд. лір³⁶.

Між тим, після війни головні збройові та суднобудівні фірми збанкрутували через відсутність державних замовлень. Безробіття зросло до двох мільйонів, оскільки солдати, які повернулися з війни, шукали роботу. Селяни, організовані профспілками, групами колишніх військовослужбовців або католицькими лігами, захоплювали собі землю, особливо на півдні; сільськогосподарські робітники страйкували під час жнив. Профспілки наполягали на підвищенні заробітної плати, і страйки, в тому числі в державних службах, стали рутинною. Серія зупинок паралізувала роботу залізниць, а також поштово-телеграфну службу³⁷.

У сільській місцевості друга половина 1919 р. була свідком безпрецедентної хвилі страйків із запеклими суперечками щодо сільськогосподарських контрактів та широкими окупаціями землі. У містах,

³⁴ Giorgi C. Social policies in italian fascism. *Historia Contemporánea*. 2019. №61. P. 907-932.

³⁵ Lawrence K. Samuels. The Socialist Economics of Italian Fascism. URL: <https://www.econlib.org/library/Columns/y2015/Samuelsfascism.html> (дата звернення: 05.05.2022).

³⁶ *Sommario di statistiche italiane, 1861-1955*. Roma, 1958. 233 p.

³⁷ Лопухов Б.Р. Эволюция буржуазной власти в Италии. М.: Наука, 1986. 280 с.

навпаки, протистояння відбувалося в кілька окремих етапів. Якщо влітку 1919 року численні італійські міські центри зазнали насильницьких протестів проти високої вартості життя, то навесні 1920 року відбулися масові промислові страйки.

Важливу роль у становленні фашизму зіграло «червоне дворіччя» (1919–1920), яке прискорило кризу ліберальної держави і дискредитацію парламентаризму. У ньому виявився міцний заряд антикапіталістичних настроїв в італійському суспільстві при значній безпорадності організованих політичних сил, здатних увести в єдиний процес багато численні соціалістичні течії і запити, які виникли у повоєнній Італії.

Протягом усього *Biennio rosso* («два червоні роки») революція здавалася неминучою. У той час як спонтанні окупації землі охопили південь, заворушення та грабежі вразили власників магазинів на півночі та в центрі влітку 1919 року, а ціни в країні знизилися вдвічі. У грудні 1919 року депутати-соціалісти вийшли з парламенту на знак протесту проти короля. На них напали націоналісти, після чого почалися масові загальні страйки. У квітні 1920 року загальний страйк П'ємонта заблокував роботу по всьому П'ємонті. Соціалістична партія і профспілки зібралися в Мілані, щоб вирішити, чи не проводити революцію. Вони проголосували проти, і П'ємонт був ізольований. У червні 1920 р. заколоти, заворушення та страйки вразили регіон Анкони і загрожували переростанням у повстання. Масова агітація сільських робітників охопила всю долину По і поставила під загрозу врожай влітку 1920 р.³⁸

Особливо складна ситуація була у Північному районі Італії, де численні маєтки було захоплено селянами та підпорядковано кооперативам. Соціалісти прагнули революції як в Росії, достеменно не усвідомлюючи, що відбувається в Росії. Відомий на той час анархо-комуніст Ерріко Малатеста, який одним з перших виступив за захоплення заводів, писав: «Право власності було дійсно

³⁸ Нольте Э. Фашизм в его эпохе. URL: <https://modernproblems.org.ru/hisrory/174-nolte-1.html> (дата звернення: 05.05.2022).

скасовано (...) це був новий порядок, нова форма суспільного життя. І уряд відійшов в бік, після того, як відчував себе нездатним запропонувати протидію»³⁹. Влада дійсно не могла стримати потужний бунт робітничих.

Biennio rosso завершився сидячими страйками, під час яких робітники зайняли більшість фабрик на півночі в серпні та вересні 1920 року. Протягом трьох тижнів робітники намагалися продовжити виробництво, прагнучи пропагувати ідею, що вони можуть «замінити правлячий клас» у тисячах заводів по всій Італії. Тим часом уряд (знову очолюваний Джолітті) і промисловці чекали, поки окупації зникнуть, що врешті й відбулося. Фабричні окупації знаменували не початок, а кінець масових рухів biennio rosso.

Післявоєнні коаліційні уряди Нітті (1919–1920 рр.) та його наступників Джолітті (1920–1921 рр.), Іваное Бономі (1921–1922 рр.) та Луїджі Факта (лютий–жовтень 1922 рр.) були слабкими і мало що могли зробити, крім придушення страйкових рухів силоміць або спонукати промисловців і землевласників йти на поступки не лише в оплаті праці, а й навіть щодо «контролю» робочого місця. Не було жодної спроби серйозної реформи держави чи економіки. Можливість демократичної революції була втрачена в насильстві, гіркоті та страху повоєнних років.

Дипломатичні та економічні невдачі підірвали довіру середнього класу до уряду, особливо коли Джолітті також ввів податки на прибутки від війни. У 1919 р. на парламентських виборах було введено загальне виборче право чоловіків і пропорційне представництво. У результаті в новому парламенті, обраному в листопаді 1919 р., соціалісти з 30% голосів стали найбільшою партією зі 156 місцями, а нова (Католицька) Італійська народна партія з більш ніж 20% голосів голосування, отримала 100 місць. Ці дві партії домінували в Північній і Центральній Італії. Джолітті довелося залучити до свого уряду Народну партію в 1920 році і піти на багато поступок певним селянським інтересам, у тому числі надати гарантії скваттерам і передати міністерство сільського господарства

³⁹ Errico Malatesta, *Vida e ideas*, by Left Bank Distribution, 1965. p. 134.

католикам. Ці реформи не зайшли достатньо далеко, щоб задовольнити безземельних селян, але спромоглися налякати поміщиків.

Спосіб, яким Джолітті впорався з кризою, не звернув уваги на гучні заклики, щоб відновити право власності, яке порушили окупанти, спричинило тривалий розрив між ліберальними політичними інститутами та поміркованою політичною думкою⁴⁰. Незважаючи на те, що вона була недовгою, одним із головних наслідків соціально-економічної кризи, яка вразила країну в 1921 році, був підрив волі організацій робітничого класу та безземельних робітників до боротьби. Коли соціалістична мобілізація похитнулася, особливо в долині По, був відкритий шлях для запеклої буржуазної реакції і для вираження бажання помсти з боку майнових класів, які знайшли свою головну надію саме у фашистському русі.

Таким чином, робітничі сили на чолі з анархо-комуністами не змогли здійснити революцію по типу Росії, а навпаки стали каталізатором, або ж вдалим збігом обставин, який привів фашистів для влади. Британський журналіст Персіваль Філліпс, який у 1922 році був відправлений в Італію для вивчення фашистського руху згодом напише: «Стан Італії був майже надзвичайним і на допомогу їй прийшов фашизм... Хід подій обернувся проти більшовизму. Цілком можливо, що Італія врятувала Європу...»⁴¹. Буржуазія вирішила звернутись до Муссоліні з його бойовими загонами для захисту власних прав. П. Тольятті підкреслював, що саме після вересневих подій 1920 року фашизм набуває особливого розмаху: «В який момент розрізнені виступи дрібної буржуазії набувають характеру єдиного цілісного руху? Це відбувається не на початку, а наприкінці 1920 р. Таке перетворення настає тоді, коли з'явився новий фактор, коли в якості організованого початку виступили самі реакційні сили буржуазії. До цього моменту фашизм розвивався, але не став ще основним фактором»⁴²

⁴⁰ История Италии / Под ред. С. И. Дорофеева. М.: Наука, 1971. С. 350.

⁴¹ Филлипс П. Фашистское движение. / Пер. с англ. Berlin: 1920. 72 с.

⁴² Тольятти П. Лекции о фашизме. М., Политиздат 1974. 200 с.

1.2. Прихід до влади фашистів

Неможливо не відзначити, що в Італії ще напередодні Першої світової війни росли ідейно-політичні течії, які обґрунтовували необхідність активної зовнішньої політики країни, відстоювання національних інтересів будь-якими засобами, включаючи нарощування військової і військово-морської могутності країни, колоніальну експансію і війну як інструмент політики⁴³.

Характерно, що Е. Коррадіні та інші ідеологи італійського націоналістичного руху, на основі якого в 1910 р. виникла «Націоналістична асоціація», першими ввели в обіг уявлення про дві версії імперіалізму - гегемонську політику «плутократичних» багатих держав і політику «нації-пролетарки» у вигляді Італії, яка змушена, за їх оцінкою, вести на міжнародній арені боротьбу за «місце під сонцем».

В опублікованій у 1908 р. роботі «Принципи націоналізму» Коррадіні вбачав у націях найбільше досягнення людства, а в боротьбі між ними – найважливішу умову їх консолідації. Він стверджував: «Імперіалізм – це фактичний стан нації... це стан надлишку життя, сили, праці і виробництва, промисловості, торгівлі, грошей... Через двадцять років, якщо не раніше, вся Італія буде імперіалістичною»⁴⁴. В 1909 р., розвиваючи концепцію «нації-пролетарки», Коррадіні закликав перетворити націю в «класову корпорацію, великий синдикат», відректися від «класового імперіалізму» на користь «імперіалізму національного». Коррадіні закликав за допомогою націоналізму навчити Італію цінностям міжнародної боротьби. У війні він, як і його однодумці, вбачав умову національного відродження, засіб виховання національної дисципліни, спосіб наведення порядку у власній країні⁴⁵.

⁴³ Алатри П. Происхождение фашизма. М., 1961. 464 с.

⁴⁴ La cultura italiana del'1900 attraverso le riviste. Torino, 1960. Vol. I. P. XIV. URL: <https://www.abebooks.com/CULTURA-ITALIANA-900-RIVISTE-vol-Leonardo-Hernes-II/30926067802/bd> (дата звернення: 05.05.2022).

⁴⁵ IL Nazionalismo Italiano: Atti del Congresso di Firenze, e Relazioni (Classic Reprint) Hardcover. URL: <https://www.amazon.de/-/en/Congresso-Firenze/dp/0267152116> (дата звернення: 05.05.2022).

Під впливом розпочатої Італією в 1911-1912 рр. італійсько-турецької війни за оволодіння Лівією до відвертого прославлення імперіалізму як реальності міжнародного життя почали схилитися представники різних суспільно-політичних і культурних течій - ідеологи футуризму і декадентства (М. Маррінетті, Г. Д'Аннунціо), націонал-ліберали і націонал-католики «меріоналісти» і ряд прихильників «імперіалістичного» і «революційного» синдикалізму. Доводячи своє розуміння класової боротьби до апології насилля і війни, вони прийшли до висновку, що в інтересах пролетаріату мати сильну і могутню буржуазію, здатну до імперіалістичної і колоніальної експансії.

З новою силою ідеї націоналізму, «імперіалістичного синдикалізму» і обґрунтування ролі війни як засобу революційного виховання мас активізувалися в 1914-1915 рр., в ході боротьби за вступ Італії у Першу світову війну на стороні Антанти. Своєю нестримною кампанією за вступ Італії у Першу світову війну на стороні Антанти націоналісти зіграли активну роль у народженні такого явища як багатолікий інтервентизм. Головним спонуканням для вступу у Першу світову війну на стороні Антанти у правлячих кіл Італії і інтервентистів було бажання звільнитися від комплексу неповноцінності, потреба у захисті безпеки Адріатичного узбережжя Апеннінського півострова «від австрійського панування і зростаючої загрози створення ліги молодих і амбіційних південнослов'янських держав»⁴⁶. Мова, таким чином, йшла про забезпечення для Італії стратегічно вигідних нових кордонів. Окрім цього Італія домагалася від Антанти підтримки в реалізації широкої балканської програми, яка передбачала приєднання прикордонних земель з Італією, оволодіння Албанією і важливими територіями на східному узбережжі Адріатики, задоволення територіальних побажань Італії в Малій Азії за рахунок Туреччини, нарешті укріплення позицій Італії в середземному басейні загалом⁴⁷. Цю

⁴⁶ IL Nazionalismo Italiano: Atti del Congresso di Firenze, e Relazioni (Classic Reprint) Hardcover. URL: <https://www.amazon.de/-/en/Congresso-Firenze/dp/0267152116> (дата звернення: 05.05.2022).

⁴⁷ I documenti diplomatici italiani. Serie 5 (1914-1918). Vol. 3: 3 marzo-24 maggio 1915. di Anchieri E. (cur.) Pastorelli P. (cur.) edito da Ist. Poligrafico dello Stato, 1985.

програму характеризувало поєднання національних і іредентистських вимог з імперіалістичними посяганнями.

Інтервентисти були представлені широким спектром ідейних і політичних поглядів. Вони підірвали обстановку в країні і затягнули в свої ряди значні маси міського населення Риму, Мілану, Генуї та інших центрів країни, підігриваючи їх закликами боротьби за велику Італію. Лідери націоналістичного руху Е. Коррадіні, М. Маравілья, М. Рокка та ін. через свій друкований орган «Ідеа націоале», а також на сторінках консервативних і офіційних періодичних видань проводили думку про те, що війна принесе тріумф принципам «авторитету, ієрархії, національної дисципліни», дозволить отримати перемогу над «фальшивими ідеалами» оновлення на основі рівності і свободи, попрощатися з «Італією Джолітті і Тураті» – антиліберальний, антисоціалістичний лозунг, який наприкінці війни був перейнятий фашистським рухом. Вони оголошували майбутню війну як «першу війну Італії у якості великої держави»⁴⁸.

Формуванню в Італії міфу про революційну війну сприяв Б. Муссоліні, майбутній вождь – дуче фашистського руху, режиму і держави, чия особистість наклала чималий відбиток на історію і досвід першого в Європі фашистського режиму. Б. Муссоліні був вихідцем із середніх шарів (батько - коваль, мати - вчителька), уродженцем поселення біля м. Форлі провінції Емілія-Романьї, відомої протестними рухами. Він у бесідах із батьком, безбожником і бунтарем, з юності вбирав анархістські, антиклерикальні і антимілітаристські ідеї. Закінчивши середню школу і отримавши невеликий досвід викладання в молодших класах, поїхав у Швейцарію, на деякий час поповнивши армію італійських емігрантів. Там він, маючи любов до читання, розширив знання суспільно-політичної літератури, познайомився з працями А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, О. Бланкі і Ж. Сореля. У Сореля крім антитези «соціалізм-демократія» він позичив ідею значимості соціальних міфів, культу насилля, тактики прямої

⁴⁸ Chabod F. Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896. V. 2. Bari, 1965. P. 600.

дії. У Ніцше він перейняв культ «надлюдини» (якості і образ якої він почав формувати для себе уже з молодості). У нього ж він перейняв розуміння народу як «постаменту для обраних натур». Пізніше, апелюючи до духу і спадщини Римської імперії, він все частіше поєднував вироблений ним образ ніцшеанської «надлюдини» з роллю великого Цезаря, всесильного голови держави і народу. В Швейцарії Муссоліні отримав навички публічних виступів, написання яскравих публіцистичних статей.

Муссоліні повернувся додому, шукаючи спосіб об'єднати італійський народ. Він очолив соціалістичну організацію у Форлі і там же отримав досвід редагування і авторства в місцевій газеті «Лотта ди класе» («Класова боротьба»). В 1910 р. він став секретарем соціалістичної федерації в Романьї. В 1911 р. прийняв участь у антивоєнній забастовці, яка прийняла бунтарські форми, за що був заключений у в'язницю. В якості делегата XIII з'їзду ІСП в Реджо-Емілії в 1912 р., Муссоліні отримав популярність у партії завдяки різкій критиці групи «правих реформістів» Л. Біссолаті, І. Бономі і Б. Кабріні, яка сприяла їх виключенню із партії. Опіраючись на підтримку лівого крила партії, він отримав пост головного редактора ЦО ІСП «Аванті», тираж якого виріс з 20 тис. до 100 тис. екземплярів. Він отримав репутацію переконливого противника реформізму в рядах соціалістичного і робочого руху. Однак, як підкреслив один із серйозних критиків «муссолінізму» передвоєнних років італійський історик Е. Сантареллі, погляди Муссоліні являли собою еkleктичну мішанину волюнтаристських ідей Бергсона, Ніцше, Сореля, прославлення рушійних сил революції і насилля як такого. Уже тоді через характерне для Муссоліні честолюбство, виконання ролі вождя у партії відбувалася дезорієнтація лівих течій, які шукали нові методи діяльності в ускладнених міжнародних умовах. Характерно, що в кінці 1913 р. Муссоліні почав видавати журнал «Утопія»,

підкреслюючи, що в ньому він хоче виразити свій світогляд, не турбуючись «чи співпадає він із середнім світоглядом партії»⁴⁹.

Умови наступаючої світової війни привели Муссоліні в табір інтервентистського руху. Всупереч антивоєнного курсу ІСП він опублікував у 1914 р. в «Аванті» сенсаційну статтю «Від нейтралітету абсолютного до нейтралітету активного і діяльнісного», положення якої фактично перетиналися з правлячим курсом А. Саландри, С. Сонніно і з поглядами інтервентистів. З 15 листопада 1914 р., отримавши спонсорські кошти, він починає видавати газету «Народ Італії», яка стає рупором прихильників війни. 24 листопада 1914 р. за відхід від антивоєнного курсу ІСП Муссоліні був виключений із партії. Після призначення у 1915 р. до армії і фронтових випробувань, особливо після важкого поранення, Муссоліні дійшов висновку, що саме учасники бойових дій повинні зіграти особливу роль у післявоєнній Італії.

Таким чином, до 1918 року Беніто Муссоліні пережив численний досвід роботи вчителя, репортера, чиновника Соціалістичної партії, солдата та ветерана війни. Йому було 35 років. Він зазнав невдачі майже в кожній спробі. Він не був успішним журналістом чи партійним прихильником. Він балотувався на посаду і програв. Його буйний характер, нескінченна енергія, его і відсутність дисципліни вели його в різних напрямках одночасно. Він змінив свою думку та політичні погляди з пацифіста на інтервента; від соціаліста до правого опортуніста.

У 1918 році він почав виступати з емоційними промовами, закликаючи диктатора очолити країну. Він стверджував, що тільки сильний лідер може об'єднати народ для подолання післявоєнного масового безробіття в Італії, хаотичних конфліктів політичних партій і страйків соціалістів і комуністів⁵⁰.

Муссоліні зібрав невелику компанію незадоволених людей у маленькому шкільному залі. Кількість присутніх можна було перерахувати на пальцях.

⁴⁹ Яхимович З. П. Происхождение итальянского фашизма и его путь к власти // БЕРЕГИНЯ.777.СОВА. 2014.№ 4 (23). С. 110-117.

⁵⁰ Персиваль Ф. Фашистское движение. Пер. с англ. Berlin: 1920. С. 8.

Перший з'їзд фашистів проходив у атмосфері питань, що насамперед стосувалися зовнішньої політики Італії. Створюється програма-максимум італійського «демократичного імперіалізму». Широкими мазками малює він програму Великої Італії: «На наше переконання, – проголошує він, – північний кордон Італії має сягати Бреннера... Ми наполягаємо на тому, щоб її східний кордон досягав Невозо, бо це є природний кордон нашої батьківщини. Ми не можемо залишатися глухими до боротьби за Фіуме, ми глибоко відчуваємо життєвість зв'язків, що пов'язують нас не тільки з італійцями Зари, Рагузи, Катарро, але і з італійцями Тессіно, навіть з тими італійцями, які не бажають бути ними – з італійцями Корсики, з італійцями, які живуть по той бік океану, з цією величезною сім'єю, яку ми хочемо об'єднати під егідою загальної расової гордості»⁵¹. Розвитку фашизму як руху сприяла підтримка з боку місцевої влади, а також центральних інституцій країни⁵². Беніто Муссоліні не писав жодних робіт, трактатів, не наголошував на теоретичному матеріалі, він просто різко, швидко і категорично діяв.

У 1919 році Муссоліні організував свій фашистський рух у північному Мілані. Він сформував загони вуличних бійців у чорних сорочках. Його «чорносорочки» били соціалістів і комуністів і виганяли їх з органів місцевого самоврядування.

Комуністична революція в Росії відбулася лише двома роками тому. Фашистський рух Муссоліні швидко отримав підтримку антикомуністичних бізнесменів, власників нерухомості та професіоналів середнього класу, таких як вчителі та лікарі.

У 1921 році Муссоліні створив Національну фашистську партію. Так фашисти остаточно довірили Муссоліні стати головним представником нового фашизму – фашизму, який визнав націю основною відправною точкою,

⁵¹ Муссоліні Б. Доктрина фашизму. 1932 / Переклад на українську С. Чаплигін. URL: <http://hainpuzhnyk.in.ua/doc2/1932.Mussolini.php> (дата звернення: 06.05.2022).

⁵² Яхимович З. П. Происхождение итальянского фашизма и его путь к власти // Берегиня. 777. Сова: Общество. Политика. Экономика. 2014. №4 (23). С. 112.

найвищою цінністю. Відтепер рух відмовляється від лівих ідей, та все більше рухається в правий бік. Муссоліні відмовляється від колишніх висловлювань, наче їх ніколи не існувало: «Наприклад, думають, що війна повинна перейти в революцію. Ймовірно навпаки... велика реставрація»⁵³. Але йому все одно бракувало чіткої фашистської програми. Він точно знав лише одне: він хотів правити Італією.

До літа 1921 Беніто Муссоліні у віці 37 років стає загальнонаціональною фігурою, лідером політичної партії, чисельність, вплив і авторитет якої день у день зростає. Він постійно змінював свої погляди, позиції, залежно від потреби поточного моменту. Метою Муссоліні було встановлення особистої влади зі збереженням монархії та слухняного та підзвітного парламенту.

У промові перед тисячами своїх прихильників у жовтні 1922 року Муссоліні заявив: «Або нам дадуть уряд, або ми захопимо його, вирушивши на Рим»⁵⁴. Через кілька днів він повів своїх послідовників у масовий марш до столиці Італії. Коли десятки тисяч людей зійшлися в Римі, урядові лідери настільки розгубилися, що пішли у відставку.

«Тисячі людей були побиті, вбиті або змушені випити касторової олії та втекти з міста. Були розграбовані або спалені сотні профспілок, центрів зайнятості, партійних газет. У жовтні 1920 року, після виборів лівої адміністрації в Болоньї, фашисти вторглися в зал ради, спричинивши хаос і дев'ять смертей. Уряд призупинив роботу ради. Пізніше депутатів-соціалістів і католиків вигнали з парламенту або зруйнували їхні будинки. *Biennio nero* («два чорні роки»; 1921–1922 рр.) знищило опозицію фашистам. Спілкові організації були розгромлені. Менш ніж за п'ять років кількість членів Федертерри (фермерського кооперативу) скоротилася з приблизно одного мільйона до менш ніж 6000. Не в змозі захистити основні демократичні права чи запобігти злочинній діяльності

⁵³ Эрнст Нольте. Фашизм в его эпохе. / Перевод: А. Федоров. Новосибирск: Сиб. хронограф, 2001/ 568 с. URL: <https://www.livelib.ru/book/1000571687-fashizm-v-ego-epohe-e-nolte> (дата звернення: 07.05.2022).

⁵⁴ Муссолини Б. Третий путь. Без демократов и коммунистов. М.: Алгоритм, 2012. 271 с.

приватної міліції, яка діяла відкрито та загальнонаціонально, держава втратила будь-який авторитет»⁵⁵.

Протягом двох років фашистське ополчення «чорних сорочок», як їх тепер називали, контролювало території по всій Італії. Лідери стали місцевими босами та побудували владні бази, підтримувані власниками землі та представниками міського середнього класу, а також канцелярськими працівниками та власниками магазинів. Фашисти заручилися підтримкою тих, хто шукав правопорядку та збереження місцевих і національних цінностей.

Фашисти організували власні стратегічні групи, щоб розширити та поглибити свою народну базу. Були створені профспілки з поштовими працівниками, таксистами та іншими частинами робочої спільноти, щоб замінити католицькі та соціалістичні асоціації та збільшити кількість членів фашистської партії. Муссоліні успішно організував рух, який поширився майже на всі куточки Італії. Тепер він побачив можливість захопити владу.

Після проходження до парламенту Муссоліні почав планувати свій наступний крок. По-перше, він офіційно створив Національну фашистську партію, яка налічувала 320 000 членів. «24 жовтня 1922 року Муссоліні заявив перед 60 000 людей на фашистському конгресі в Неаполі: «Наша програма проста: ми хочемо керувати Італією»⁵⁶. У той час, коли він говорив, «чорні сорочки» окупували рівнину По поблизу Мілана та основні точки міста. Вони тисячами організували марш на Вічне місто, щоб взяти під контроль уряд. Через два дні після промови Муссоліні в Неаполі колишній прем'єр-міністр Антоніо Саландра попередив тодішнього прем'єр-міністра Луїджі Факту про плани Муссоліні зайти до столиці з тисячами чорносорочок, щоб вимагати його відставки та призначення головою уряду. Факту попросив короля Віктора Еммануїла III дозволу придушити фашистське повстання. Король відмовився. Він боявся, що будь-яка спроба зупинити фашистів може призвести до

⁵⁵ Лопухов Б. Р. Эволюция буржуазной власти в Италии. Первая половина XX в. М., 1986. 280 с.

⁵⁶ I Documenti diplomatici italiani (DDI) Quinta ser. 1914-1918. Vol. III (3 marzo - 24 maggio 1915). Roma, 1985.

громадянської війни. Віктор Емануїл також був стурбований зростанням комунізму, який був противником монархії і мало поважав демократичні та релігійні принципи. Він вважав, що Муссоліні може боротися з тенденцією до крайніх лівих і навести закон і порядок там, де інші уряди зазнали невдачі. Муссоліні також мав підтримку істеблішменту, включаючи великих промисловців і ключових політичних лідерів. Вони вірили, що опинившись при владі, вони зможуть контролювати Муссоліні та визначати напрямок його політики та програм⁵⁷.

28 жовтня 1922 року Муссоліні здійснив свій план. Кожен крок був керований ефективно. Він хотів показати країні, що він і його чорні сорочки були організованою силою, яка поважає закон всупереч небезпечним і дестабілізуючим діям комуністів і соціалістів.

Поки орди ополчення марширували, їздили верхами та стікалися з великих міст, селищ і містечок з усіх куточків Італії, Дуче подбав про те, щоб фотографи та репортери були поруч, коли він говорить про неминучу загрозу миру та стабільності в Італії та як тільки він може забезпечити безпеку. Насправді він залишився в Мілані, поки його послідовники вирушили дорогами Італії на шляху до Риму. Понад 30 000 чорних сорочок увійшли до стін Риму і зайняли різні частини міста (Муссоліні стверджував, що їх було 300 000). Фашисти не зустріли опору з боку влади. Дуче залишився в Мілані, чекаючи з нетерпінням, коли король зробить наступний крок. Ключові правлячі групи підтримали Муссоліні. Військові, церква, бізнес, сільське господарство та монархія бачили, що їх позиціям загрожує хаос і революційні дії крайніх лівих⁵⁸.

Його рішення полягало в тому, щоб використати загони молодих чоловіків у чорних сорочках, щоб відновити правопорядок по всій Італії та придушити робітничий рух, нападаючи на робітників і зупиняючи страйки. У той же час він був стурбований тим, що його плани можуть зірватися. Він переживав, що армія

⁵⁷ Renzo De Felice, Historian, explained that the monarchy had a nationalist tendency and was concerned about its future. See: *Mussolini il fascista - La conquista del potere* cit. P. 365-366.

⁵⁸ Farrell Nicholas. *Mussolini: A New Life*. Sterling Publishing Company, Inc, 2005. 560 c.

буде викликана, щоб зупинити наступ фашистів на столицю, і його можуть заарештувати за повстання. Натомість 28 жовтня мрія Муссоліні про владу та славу здійснилася – йому прийшла телеграма, у якій зазначалося: «Його величність король запрошує вас до Риму з бажанням порадитися з вами. З найкращими побажаннями генерал Читтадіні, помічник Його Високості, Віктор Еммануїл III, король Італії»⁵⁹.

Беніто Муссоліні помчав до Риму назустріч своїй долі. Його поїзд відправився з вокзалу Мілана о 20:00 вночі 29 жовтня, щоб прибути до Риму об 11:30 наступного дня. 15-годинна подорож складалася з незліченних зупинок, щоб привітати тисячі фашистських доброзичливців. Об 11:45 його прийняв король.

Король Віктор Еммануїл мав конституційний обов'язок призначити нового прем'єр-міністра, який сформував би наступний уряд. З його чорносорочками та іншими прихильниками, які кишіли вулицями Риму, Муссоліні зажадав, щоб король призначив його прем'єр-міністром. Король поступився, і 29 жовтня 1922 року, у віці 39 років, Муссоліні став наймолодшим прем'єр-міністром Італії. Того ж дня він пішов на роботу. Він зустрівся з керівниками Сенату та Палати депутатів і пообіцяв створити уряд єдності. За два дні він сформував кабінет і представив його королю. Марш на Рим завершився, і Беніто Муссоліні став новим прем'єр-міністром Італії через 17 місяців після перемоги на перших виборах.

Таким чином, 1922 був роком підготовки фашистського перевороту і захоплення фашистами влади. Ця підготовка здійснювалася сквадристами, яких Муссоліні вже не намагався вгамувати. Більше того, він вимагає, щоб насильство застосовувалося в великих масштабах, які паралізують життєві центри ворога. Цілі місцевості переходять тепер під контроль фашистів. Вони борються

⁵⁹ Europinion.it. URL: <http://www.europinione.it/mussolini-lincarico-di-governo-e-il-protocollo-di-corte/>. (дата хвернення: 07.05.2022).

відтепер не лише з соціалістами, а й з полярами, лібералами та самою державою⁶⁰.

Муссоліні призначив нові вибори до італійського парламенту в 1924 році. На виборах панувало залякування та шахрайство. Фашистська партія Муссоліні разом із меншою союзною партією отримала 66 відсотків голосів.

Завоювання фашизмом влади можна обґрунтувати із двох позицій. По-перше, не можна згадати бажання політичного діяча, лідера фашизму Беніто Муссоліні домогтися влади за всяку ціну, чого б це не вартувало. По-друге, ситуація була підготовлена цілком обґрунтованим розвитком сучасної держави та етатизму, який був поширений у Європі, а надалі використовувався в Америці під час реалізації «Нового курсу».

Варто зауважити, що через кілька місяців після приходу Муссоліні до влади його успіх здавався бездоганим. Бродіння в Італії змінилося настроєм обережного, але обнадійливого оптимізму. Робітники повернулися до верстатів, виросло виробництво, вулиці спорожніли, студенти знову взялися за навчання.

Ще з 1919 року Муссоліні як депутат сенату встановлює контакти з представниками впливових економічних та політичних кіл. Розуміючи, що традиційні праві партії нездатні впоратися із ситуацією, вони підказали королю Віктору-Еммануїлу III вибір в особі Муссоліні як особи, здатної проводити тверду лінію і забезпечити порядок. І коли король у 1922 році цей вибір зробив, призначений ним прем'єр-міністром Беніто Муссоліні переконував, що новий (фашистський) «уряд забезпечить повну свободу приватного підприємництва і відмовиться від втручання у приватний сектор»⁶¹.

Справді, протягом перших чотирьох років (1922–1925), за міністра фінансів Альберто де Стефані курс відповідав принципам невторчання держави в економіку (*laissez-faire*). Заохочувалася вільна конкуренція; де Стефані

⁶⁰ Випперман В. Европейский фашизм в сравнении 1922–1982 / В. Випперман; [пер. с нем. А. И. Федорова]. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. 230 с.

⁶¹ Schmidt Carl T. The corporate state in action; Italy under fascism // Oxford University Press. 1939. P. 115–128, 153–176.

скоротив податки, послабив законодавчий контроль та торговельні обмеження, скоротив бюджетні витрати та збалансував бюджет [28].

Було приватизовано деякі державні монополії (наприклад, телефонні мережі). Дію деяких колишніх законів, введених соціалістами (наприклад, податок на спадщину), було припинено. У цей час добробут виріс, і до середини 1920-х років виробництво перевершило передвоєнний рівень. Щоправда, це супроводжувалося інфляцією. У цей час економічна політика фашистської партії переважно йшла курсом класичного лібералізму, з додаванням елементів більшого стимулювання вітчизняного виробництва проти зовнішньої торгівлі, і навіть балансування бюджету. У своїй промові, сказаній у травні 1924 року, Муссоліні ще заявляв підтримку прав трудящихся на страйки⁶².

Принаймні зміцнення фашистського уряду ідеї лібералізму витіснялися прецедентами державного втручання у економіку, вільна торгівля – протекціонізмом, а метою економічного зростання формулювалися мовою умовлянь і військово-командної термінології⁶³. Під тиском «капітанів італійської індустрії», які вимагали для вітчизняних виробників захисту від зовнішньої конкуренції та субсидій на внутрішньому ринку, в 1925 де Стефані пішов у відставку. У 1926 році Муссоліні виступив із пристрасною промовою, вимагаючи від фінансистів зупинити інфляцію та стабілізувати курс ліри. Він також запровадив офіційну заборону на будь-які страйкові дії.

Фашистське втручання в економіку було спрямоване на підвищення престижу та військової сили. У перші роки фашисти пішли на компроміс із бізнесом і врятували банки, що збанкрутували. Однак у 1926 році ліра була раптово переоцінена з політичних причин, і Італія зазнала всіх звичайних наслідків завищеної валюти. Експорт різко впав, безробіття зросло, зарплати були заморожені або навіть скорочені, ціни впали. Розширилися металургійна, електрична та хімічна промисловість, оскільки їхні ринки були внутрішніми, а

⁶² Farrell Nicholas. *Mussolini: A New Life*. Sterling Publishing Company, Inc, 2005. 560 c.

⁶³ Knight Patricia. *Mussolini and Fascism*. London: Routledge, 2003. 144 p.

їм допоміг дешевший імпорт сировини; занепадали галузі виробництва текстилю, продуктів харчування та транспортних засобів, які залежали від зовнішніх ринків.

Після жовтня 1925 року фашистські синдикати, або профспілки, були єдиними визнаними учасниками переговорів щодо інтересів робітників.

У аграрній політиці уряд мав на меті самозабезпечення, заохочуючи виробництво зерна після 1925 р. («битва за пшеницю»). Муссоліні знімали і фотографували, коли він косив зерно з голими грудьми на полях по всій Італії. Зернові вирощували із символічних причин у центрах міст, таких як Пьяцца дель Дуомо в Мілані (Соборна площа). На імпорту пшеницю було відновлено високе мито, що штучно підвищувало ціни на зерно. Виробництво різко зросло, оскільки північні фермери використовували більше хімічних добрив. На більшій частині півдня клімат був менш сприятливим для вирощування пшениці, але виноградники та оливкові гаї, тим не менш, були розорані, особливо після 1929 року, коли світова ціна на оливкову олію знизилася вдвічі. Справжніми бенефіціарами цієї політики були великі фермери долини По і південних латифундій. Ці люди також отримали найбільшу вигоду від урядових схем рекультивациі землі, створюючи власні консорціуми та одержуючи державні гроші для осушення чи зрошення власної землі. Більше того, під час Великої депресії вони могли дешево купувати землю у дрібних землевласників, тому що багато селян, які придбали землю під час і після Першої світової війни, були змушені продати її після 1926 року.

Варто зазначити, що уряд Муссоліні вкладав значні кошти в освіту як засіб розвитку майбутніх поколінь фашистів. Ідеологічне проникнення освіти було особливо очевидним у початкових школах, де політично «надійні» викладачі забезпечували навчання дітей фашистським «цінностям», включаючи суворе підкорення владі, дух жертвності та героїзму, а також захист і зміцнення італійської «раси». Молодіжні організації фашистської партії допомагали процесу ідеологічного навчання аж до університету, зосереджуючи діяльність на довоєнній підготовці хлопців і формах державної служби для дівчат, хоча молодь

з робітничого класу рідше брала участь, якщо рано кидала школу, щоб вступити в школу.

У бідних частинах Італії, особливо на півдні та в сільській місцевості, брак ресурсів обмежував масштаби та привабливість організованої молодіжної діяльності. Тим не менш, немає жодних сумнівів, що фашистський режим був найбільш успішним у контролі над свідомістю дітей та підлітків. Багато з них були травмовані відходом Муссоліні від влади під час Другої світової війни, будучи вихованими у вірі, що їхній лідер і фашизм непереможні.

Відбулася велика приватизація комунальних послуг і державних монополій. Аналіз кількох випадків показує різкі зміни щодо політики на початку століття. Наприклад, у 1907 році держава стала головним постачальником телефонних послуг, що раніше належав приватним фірмам. У 1923 році королівським указом (від 8 лютого 1923 р.) було встановлено умови надання франшизи приватним постачальникам. До 1925 року телефонний сектор був повністю приватизований. Інший приклад стосується страхування. В 1912 р. було створено Istituto Nazionale delle Assicurazioni: страхування життя, раніше контрольований іноземними фірмами, тепер був відкритим. Проте 29 квітня 1923 року, королівським указом державна монополія була скасована. Того ж року держава навіть відмовилася від контролю над продажем сірників, який вона отримала в 1916 році. У 1923 році приватні фірми взяли на себе будівництво і управління автострадами. Користувачі фінансували підприємство, сплачуючи мито. На додаток до внеску, зробленого місцевими органами влади, держава надавала приватним підприємствам щорічні субсидії⁶⁴.

Італійський фашизм пропагував корпоративну економічну систему, за якої синдикати роботодавців і найманих працівників об'єднуються в асоціації, щоб колективно представляти виробників економіки країни та працювати разом з державою, щоб визначити національну економічну політику. Ця економічна

⁶⁴ Mattei Clara Elisabetta. Austerity and repressive politics: Italian economists in the early years of the fascist government // The European journal of the history of economic thought. Abingdon, Oxfordshire: Routledge, Taylor & Francis Group. Vol. 24.2017. P. 998–1026.

система мала на меті розв'язувати класовий конфлікт шляхом співпраці між класами⁶⁵.

Отже, Перша світова війна внесла свій вклад у формування фашистської ідеології. Вона розкрила абсолютно нові можливості економічного планування і мобілізації національної економіки та приватної власності на службу державі. Держава стала розглядатися як єдине втілення ідеї національного духу.

Антифашист і теоретик соціального лібералізму К. Росселлі, пояснював успіх фашизму особливостями поколінь, травмованих наслідками світової війни. Фашизм, на думку дослідника, виразив пороки і слабкості італійського народу, ставши певною «автобіографією» нації, «яка відмовилися від політичної боротьби». Це створило сприятливу можливість для позаправних сил у вигляді фашизму виступити з претензією на їх самовираження, організацію і приборкнення. «Коли політичне життя розпечене і рухоме, йому можна надавати найрізноманітніші форми саме завдяки великій ролі ірраціональних елементів», – відзначав дослідник⁶⁶.

Отже, в кінці розділу можемо підсумувати, що загострення глибокої економічної кризи та ріст рівня соціальної напруженості в Італійському Королівстві, призвів до передреволюційних подій і загрози приходу «червоних» до влади. Здавалося, що небезпека минула і що новостворений у 1921 році уряд зміг подолати комуністичну загрозу та вберегти демократію. Однак саме після «червоного двухліття» фашистам вдається проникнути у парламент та долучитись до управління країною. Так як у парламенті так і не припинились суперечки, а на вулицях Італії все більше набирало силу насильство фашистських загонів, то Муссоліні не втрачає можливостей. Його маніпуляції в уряді, гучні промови до народу та всездозволеність сквадристів сформували

⁶⁵ Claudia Lazzaro "Forging a Visible Fascist Nation: Strategies for Fusing Past and Present," in Donatello Among the Blackshirts: History and Modernity in the Visual Culture of Fascist Italy, ed. Claudia Lazzaro and Roger J. Crum, Ithaca: Cornell University Press, 2005, 13-31.

⁶⁶ Росселли, К. Либеральный социализм. М., 1990. С. 87, 160-161.

чудову можливість скористатись моментом слабкості та остаточно захопити владу.

РОЗДІЛ II

1926-1929. ПЕРЕХІД ДО КОРПОРАТИВНОЇ СИСТЕМИ ТА ПОЧАТОК ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Б. Муссоліні наполегливо прагнув так званої фашизації всієї нації, тому хотів зробити фашизм способом життя італійців. У цьому руслі розпочався процес створення корпоративної держави, основою якої мала стати співпраця роботодавців та найманих працівників. Їх передбачалося об'єднати у галузевих виробничих профспілках, отримавших назву корпорацій, що виражають вищі національні інтереси, та «замінити парламентську демократію корпоративним представництвом не за партійною, а за станово-професійною ознакою.

Інтерпретація корпоративності італійським фашизмом відбулася на першій зустрічі 23 березня 1919 року, коли Муссоліні заявив: «Справжнє політичне представництво нас не задовольняє. Ми хочемо прямого представництва професійних інтересів. Проти цієї програми можна сказати, що це – повернення до корпорацій ... Я хотів би, щоб збори прийняли з економічної точки зору вимоги національного синдикалізму»⁶⁷.

Корпоративність і консолідація суспільства на націоналістичних засадах оголошені пріоритетами нової ери. Це було основою нового суспільного ладу. Історик Дж. Вольпе писав, що фашизм, який створив ідеали італійського *Risorgimento* (відродження), був революцією, яка призвела до «об'єднання державної влади з народом». Суть цієї «революції» полягала в гармонізації класів шляхом побудови корпоративної системи⁶⁸.

У 1919–1920 рр. ідеї корпоративності формулювалися дуже повільно і незрозуміло. Програма фашистської партії, прийнята в листопаді 1921 р. в розділі про корпорації, підкреслювала прагнення спрямовувати ідеї на

⁶⁷ Манн Р. В., Баранов Г. О. Корпоративізм у 1920-1930-х рр. в політиці та економіці в міжнародному контексті // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 62. С. 53-63.

⁶⁸ Филатов Г. С. Крах итальянского фашизма. Москва: Наука, 1973. 492 с

національному рівні. Корпорації повинні були розвиватися в якості національного єднання та засобу розвитку виробництва⁶⁹.

Слід зазначити, що фашизм тривалий час існував без теоретичного обґрунтування. Фактично ідеї з'являлися в процесі, за необхідності. Першими теоретиками цих ідей були колишні лідери націоналістичної партії, які вступили до партії після приходу до влади фашистів. Е. Коррадіні, А. Рокко та інші діячі перед Першою світовою війною розробили низку концепцій, які пізніше були прийняті італійським фашизмом.

Основні закони фашистського режиму, його профспілкового та корпоративного законодавства сформулював майбутній міністр юстиції А. Рокко. Він вважав, що сучасна національна держава повинна приєднатися до ідей капіталізму та синдикалізму і повинна змусити робітників і капіталістів об'єднуватися один з одним, створювати корпорації. Створення останнього дозволить збільшити виробництво та зміцнить державу. Еліти нового суспільства – профспілки, бізнесмени, партійні чиновники та урядовці – мають бути під повним державним контролем. Головною цінністю суспільства має бути держава, якій буде підпорядковано все, в тому числі й політична партія.

Фашистські теоретики визначили корпоративізм як «новий тип політичної цивілізації», заснований на синтезі прав і обов'язків найманих працівників і роботодавців як повноправних учасників виробничого процесу. Для них корпорації є багатонаціональними організаціями, які займаються досягненням «соціальної справедливості», зменшенням диспропорцій у рівні життя різних соціальних категорій. Створення системи підприємства призведе до революції у виробничих відносинах. Це сприятиме виникненню епохи гармонії праці та капіталу, перетворенню класових відносин у гармонійне співробітництво. Деякі теоретики пішли ще далі, стверджуючи, що за допомогою корпорацій не тільки будуть подолані класові конфлікти, але й у майбутньому класи будуть видалені

⁶⁹ Манн Р. В., Баранов Г. О. Корпоративізм у 1920-1930-х рр. в політиці та економіці в міжнародному контексті // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 62. С. 53-63.

як такі. «...Тепер в Італії, – писав А. Паліаро, – терміни «буржуазія», «пролетаріат», «дрібна буржуазія» тощо. це слова, які не містять нічого, крім історичної ремінісценції». У 1940 р. П. Мікеліс визначив кінцеву мету економічної системи. «Корпоративна економіка, – писав він, – має дві цілі: благополуччя окремих людей і владу нації». На практиці ці дві цілі можуть суперечити одна одній, і тоді на першому місці завжди повинна стояти інша»⁷⁰.

Фашисти визначали корпоративізм як новий тип політичної організації. Його основні принципи викладено в так званій «Трудовій хартії» («Хартії праці»), прийнятій БФС у 1927 р. з урахуванням кількох розроблених і затверджених законів, що регулюють трудові відносини. За їх словами, держава офіційно визнавала лише фашистські союзи. Вони повинні були будувати свою роботу на принципі класової співпраці. Страйки та локаути були суворо заборонені. Трудові суперечки на роботі мали вирішуватися лише мирним шляхом. Якщо цього не сталося, для вирішення конфлікту створювався новостворений спеціальний державний суд з трудових спорів. Керівництво профспілковими корпораціями, їх статuti та принципіві рішення затверджувалися указом короля або новоствореного Міністерства корпорацій.

Ще у 1920-их рр. Муссоліні втручався у відносини корпорацій, «поправляв» рівень прибутків і змушував приватні фірми визнавати профспілки своїми партнерами, а «італійський профспілковий рух повністю регламентувався і підпорядковувався державі, втративши будь-яку самостійність»⁷¹.

Насправді «корпоративна система, запроваджена законом 1926 року і «Хартією праці» 1927 року, не відповідала уявленням фашистських

⁷⁰ Манн Р. В., Баранов Г. О. Корпоративізм у 1920-1930-х рр. в політиці та економіці в міжнародному контексті // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 62. С. 53-63.

⁷¹ Дзбаш, Шарль. Уводзіны ў палітыку / пер. з фр. А. Істоміна, С. Барысевіча, Ю. Жалезкі ; пад рэд. І. Бабкова, В. Булгакава, В. Вячоркі, В. Кавалёвай. Мінск: ЭўроФорум, Беларускі Фонд Сораса, 1996. 624 с

синдикалістів про «гармонійне» рівноправне співробітництво роботодавців та працівників»⁷².

Всі організації при тоталітаризмі створювалися із заздалегідь визначеною метою зі спущеного зверху директивного плану, про що блискуче викладено в роботі Ф. А. фон Хайєка «Дорога до рабства»⁷³.

У низці випадків були замінені правління приватних корпорацій, держава регулювала діяльність корпорацій так само, як і робітників. В умовах невизнання приватної власності право не працює, державний закон – всього лише знаряддя влади.

Можна сказати, що мусолініївський ідеал корпоративного устрою суспільства таким залишався лише в риторичі дуче, насправді ж здійснювався проект тоталітарної держави з плановою економікою та неухильним придушенням приватної ініціативи, у тому числі з боку корпорацій.

Між 1925 та 1927 рр. Б. Муссоліні поступово ліквідував практично всі конституційні та звичайні обмеження на свою владу, будуючи таким чином поліцейську державу. Закон, прийнятий напередодні Різдва 1925 р., змінив офіційну назву посади Муссоліні з «голови ради міністрів» на «главу уряду»⁷⁴.

Він більше не ніс відповідальності перед парламентом і міг бути усунений від подальшого виконання своїх повноважень лише королем. Було скасовано місцеву автономію, а мери були замінені подестами і консулами.

Всі інші партії були заборонені лише у 1928 році, хоча на практиці Італія стала однопартійною державою у 1925 році. Того ж року виборчий закон скасував парламентські вибори. Натомість Велика фашистська рада обирала єдиний список кандидатів, які були затверджені шляхом плебісциту. Велика рада була створена п'ятьма роками раніше як партійний орган, але була «конституалізована» і стала вищим конституційним органом у державі декретом

⁷² Грицанов А. А., Тарас А. Е. Научный антикоммунизм и антифашизм: популярный компедиум. Минск: ФУА информ, 2010. 528 с.

⁷³ Хайек Ф. А. Дорога к рабству. М.: Экономика, 1992. 176 с.

⁷⁴ Смит Д. М. Муссолини. ИнтерДайджест, 1995. 384 с.

від 28 вересня 1928 р. Велика рада мала право винести на обговорення питання про усунення Муссоліні з посади. Проте, тільки Муссоліні міг скликати Велику раду та визначити її порядок денний. Щоб зміцнити контроль над Півднем, особливо Сицилією, він призначив Чезаре Морі префектом міста Палермо з вимогою знищити мафію за всяку ціну.

Новий префект, не вагаючись, тримав в облозі міста, застосовував тортури, тримав жінок і дітей як заручників, зобов'язуючи підозрюваних здатися. За такі жорстокі методи він отримав прізвисько «Залізного префекта». Муссоліні призначив Морі сенатором, а фашистська пропаганда сповістила країні, що мафія була розгромлена⁷⁵.

Починаючи з 1929 року, парламентські вибори в Італії стали проводитися на корпоративній основі. Встановлення поліцейської держави завершилося створенням у січні 1939 року замість розпущеної Палати депутатів Палати фасцій і корпорацій, що складалася з членів Великої фашистської ради та Національної ради корпорацій, що призначалися самим Муссоліні, а також проголошенням у тому ж році Національної фашистської партії.

В економічному плані, по всій Італії Муссоліні розпочав кілька громадських будівельних програм та урядових ініціатив для боротьби з економічними труднощами та безробіттям. Найранішою та однією з найвідоміших його програм була Зелена революція, відома також як «Боротьба за хліб», при здійсненні якої було збудовано 5000 нових ферм та п'ять нових сільськогосподарських міст на землі, освоєній при осушенні Піонтійських боліт⁷⁶.

У 1923 році була побудована перша в Європі автомобільна дорога від Мілана до озер, пізніше була відновлена система залізниць, ґрунтовно зруйнована під час Першої світової війни. У 1928 Муссоліні створив Службу доріг для будівництва автострад по всій Італії.

⁷⁵ Petacco A. L'uomo della Provvidenza. Mussolini, ascesa e caduta di un mito. Oscar Mondadori, 2012. 254 p.

⁷⁶ Смит Д. М. Муссолини. ІнтерДайджест, 1995. 384 с.

24 грудня 1928 Муссоліні затвердив «Програму комплексної меліорації земель», завдяки якій за 10 років країна отримала понад 7700 тис. гектарів нових орних земель. Занедбані та необроблювані території були швидко приведені в порядок і заселені 78 тисячами селян із найбідніших районів Італії. Роботи стали проводити на берегах річки По, на заболочених рівнинах по берегах Тірренського та Адріатичного морів. Понад 60 тис. гектарів боліт, що століттями були розсадниками малярії, було осушено та поділено на 3 тис. ділянок для бідних. Саме там будувалися нові міста.

З 1922 по 1930 число клінік і лікарень збільшилося вчетверо⁷⁷. На Сардинії в 1930 році було збудовано зразкове сільськогосподарське місто Муссолінія, яке в 1944 році перейменували на Арборею. Це місто було першим із тих тисяч, що Муссоліні сподівався побудувати по всій країні для покращення сільськогосподарського виробництва. Цей план направив цінні ресурси для виробництва зерна на шкоду іншим, менш економічно життєздатним сільськогосподарським культурам. Великі тарифи, пов'язані з проектом, сприяли його неефективності, а державні субсидії, надані селянам, штовхнули країну ще великі борги⁷⁸.

Муссоліні розпочав також «Бій за землю», політику, засновану на освоєнні землі, змальовану загалом у 1928 році. Ця «битва» здійснювалася зі змінним успіхом. Муссоліні сподівався підняти добробут селян, але насправді вигоду з його політики отримали лише власники великих маєтків.

У 1926-1927 рр. в результаті цілої низки заходів, здійснених урядом Муссоліні, було проведено стабілізацію італійської ліри. Декретом від 21 грудня 1927 вона була приведена до золотого паритету: 100 лір за 7,919 г. золота. Курс ліри встановлювався у співвідношеннях: 19 за долар або 92,46 за 1 фунт стерлінгів (у дослідницькій літературі використовується поняття квота 90).

⁷⁷ Белоусов Л. Бенито Муссолини. АСТ-Пресс, 1999. 128 с.

⁷⁸ Farrell N. Mussolini: A New Life. Phoenix, 2005. 560 p.

Серед певного числа дослідників існує думка, що введення фашистським урядом «квоти 90» відбулося під тиском США і означало включення фашистської Італії до «стабілізаційної системи» у Європі, що створювалася під егідою американського капіталу.

На внутрішньополітичні наслідки ревальвації курсу ліри звертає увагу в своєму дослідженні Д. Преті. Він вважає, що запровадження «квоти 90» вплинуло на розстановку сил у правлячому блоці промислово-банківської олігархії та змінило напрямок процесу первинного накопичення капіталу, що здійснювався фашистським керівництвом.

Жорстокий удар був завданий по робітничому класу, обмежені економічні та політичні претензії великих аграріїв, створені передумови для ліквідації великих змішаних банків, створювалися штучні перешкоди для слабких промислових та банківських груп, ліквідувалися наслідки повоєнного економічного буму, результатом якого була впорядкованість економічних ініціатив та інвестиційних вкладів.

У цілому нова фашистська політика сприяла зміцненню позицій передових електротехнічних, машинобудівних, автомобілебудівних, хімічних і металургійних товариств. Д. Преті вважає, що призначення у 1925 р. міністром фінансів Дж. Вольпі та міністром економіки Дж. Беллуццо, означало затвердження економічного та політичного курсу, метою якого було здійснення концентрації убогих економічних та валютних ресурсів країни, іноземних інвестицій на обмеженому просторі на користь впливових монополістичних груп

Виступаючи в палаті депутатів 3 червня 1926 р., Дж. Вольпі вказував на необхідність створення згуртованого індустріального блоку, орієнтованого на оптимальне і різноманітне виробництво, що взаємно доповнює одне одного, з тим, щоб домогтися повної міжнародної автономії італійської економіки.

Структура італійського експорту свідчить про низьку частку в ньому «нових» товарів, насамперед машинного обладнання та транспортних засобів. Італійський дослідник виділив три групи експортних товарів: перша – продукти харчування, текстильні товари, ремісничі вироби; друга група – метал, сировину,

хімічну продукцію; третя – машинне обладнання та транспортні засоби. Частка товарів першої групи, порівняно з аналогічними у німецькому експорті, становила: в італійському експорті 1913 р. – 63,3% (у німецькому – 45,0%), 1928 р. – 68,8 (41,2), 1938 – 70,6% (27,9). За товарами другої групи динаміка виглядає таким чином: 1913 – 33,6% (41,1), 1928 – 25,6 (42,1), 1938 – 18,8% (44,5). За товарами третьої групи: 1913 – 3,0% (3,1), 1928 – 5,4 (4,5), 1938 – 10,5% (6,2)⁷⁹.

Загалом структура італійського експорту, поступалася індустріально розвиненим країнам. Близько 70% експорту становили «типово італійські товари» – овочі, цитрусові, фрукти, вина, текстиль.

Зростання виробництва, у Італії стимулювався переважно іноземними інвестиціями, а чи не прибутком від експорту. Дефіцит зовнішньоторговельного балансу 1922-1929 гг. коливався від 4,7 до 7,9 млрд лір. У зв'язку з цим електроенергетичні монополії наполягали на раціоналізації зовнішньої торгівлі.

Інші компанії, наприклад, автомобілебудівні та штучного волокна, до 50% своєї продукції спрямовували на експорт.

Д. Преті називає суму іноземних позик приблизно 8 млрд. лір, отриманих Італією в період із 1925 по 1930 рр. З них ФІАТ отримав 10 млн дол., а лєвова частка (близько 30%) була надана електроенергетичним товариствам. Тільки «Союз із використання електроенергії» отримав 90 млн. дол. у жовтні 1926 р⁸⁰.

Фінансово-економічні заходи, здійснені урядом Муссоліні за підтримки американського капіталу, стали однією з найважливіших умов внутрішньої та міжнародної стабілізації фашистського режиму. Було дано сильний поштовх концентрації виробництва: з 1918 по 1927 роки. відбувалося 16 поглинань акціонерних товариств на рік, а 1928 р. – 106, 1929 – 102, 1930 – 107.

Чотири великі електроенергетичні товариства – «Едісон», «Бастоджі», «Ла Централє», «Адріатика ді елеттрїчїта» – стали серцевиною нового

⁷⁹ Михайленко В. И. Фашистская Италия в Версальской системе (1922—1932) // Международные отношения на Балканах и Ближнем Востоке. Свердловск: УрГУ, 1988. вып. 15. С. 5–22.

⁸⁰ Preti D. Economia e istituzioni nello Stato fascista. Pubblicazione: Roma, 1980. 392 p.

монополістичного блоку, що прийшов на зміну групі «змішані банки-металургійні кампанії».

З 1926 по 1932 р. потужність електростанцій зростає з 3 млн. 40 тис. кВт до 5,3 млн. Розвиток електроенергетики дав імпульс машинобудуванню, металургії, електротехніці. Водночас незбалансованість розвитку електроенергетики порівняно з іншими галузями була причиною глибоких викривлень у виробничій структурі, негативно позначалася на фінансовій рівновазі Італії. У період глибокої економічної кризи капітали вкладалися в гідроелектростанції, виробничі потужності яких перевищували потреби ринку (1931 р. споживалося 63 % виробленої електроенергії). Проте ціни на електроенергію підтримувалися за допомогою держави на стабільно високому рівні⁸¹.

У книзі Ф. Гуарнері наведено такі дані зростання промислового виробництва: у 1926-1929 рр.: відповідно 165,8%, 163%, 182,9%, 204,5%⁸². Поряд з електроенергетикою відзначалося значне зростання цементної та будівельної індустрії, хімічної промисловості. Особливістю розвитку італійської промисловості рубежі 20-30-х років була її переважна орієнтація на внутрішній ринок, але не на масове споживання, але в державні замовлення. Склад палати депутатів, обраної відповідно до нового закону у березні 1929 р., відповідав новій розстановці економічної наснаги в реалізації Італії та відбиванні втрати аграрним сектором політичної та економічної влади⁸³.

У 1927 році була прийнята «Хартія праці», яка, наприклад, оголошувала страйки кримінальними злочинами. Втім, італійським робітникам начебто й не було причин страйкувати, адже в країні було офіційно встановлено 8-годинний робочий день, 40-годинний робочий тиждень і надавалися різні соціальні гарантії. Муссоліні намагався зробити Італію самодостатньою державою з

⁸¹ Preti D. *Economia e istituzioni nello Stato fascista*. Pubblicazione: Roma, 1980. 392 p.

⁸² Guarneri F. *Battaglie economiche fra le due guerre*. Bologna, 1988. 1078 p.

⁸³ Михайленко В. И. *Фашистская Италия в Версальской системе (1922—1932) // Международные отношения на Балканах и Ближнем Востоке*. Свердловск: УрГУ, 1988. вып. 15. С. 5—22.

економічного погляду. Така система називається автаркія, тобто економічна самозамкненість. З точки зору Муссоліні, Італія не потребувала особливої співпраці з іншими державами. Вона все могла робити сама.

Відповідно до «Хартії», корпорація, яка об'єднує союз підприємців та профспілка, вважалася державною організацією. Вона мала право видавати обов'язкові постанови у сфері трудових відносин та організації виробництва (якщо буде уповноважена що входять до її складу синдикатами).

Приватна ініціатива проголошувалась корисною для держави знярядям. Підприємець є відповідальним перед державою за перебіг виробництва. Працівник може бути активним співробітником виробництва. Роботодавці були зобов'язані здешевлювати виробництво, підвищувати обсяги продукції та її якість. Втручання держави у економіку допускалося або там, де приватна ініціатива відсутня, або там, де вона є недостатньою, або в політичних інтересах.

«Хартія» не передбачає постійного механізму державного регулювання, та це дає привід вважати її в економічному значенні ліберальною. Державне втручання допускається у формі контролю, заохочення чи безпосереднього управління.

Трудові суперечки розглядаються судом за участю засідателів від синдикатів, але після того, як корпорація потерпить невдачу у спробі застосування.

Трудові відносини мав регулювати колективний договір. Їх укладають синдикати нижчого ступеня під контролем та за вказівками центральних корпоративних органів. По суті, колективний договір був директивою фашистської держави. Колективний договір регламентував виробничу дисципліну, випробувальний термін, розміри зарплати та трудового дня. Зарплата мала відповідати нормальним життєвим потребам, і навіть можливостям виробництва. Неясно, який з цих двох параметрів має пріоритет, незрозуміло, що таке «нормальні життєві потреби». Ці абстрактні фрази залишали простір для свавілля держави. Тут же «Хартія» заявляє, що розміри

зарплати залежать лише від угоди сторін та не підпорядковані загальним. правилам. Зарплата повинна відповідати потребам ринку та підприємства.

Варто вказати, що нічна праця має оплачуватись вище, ніж денна. Незрозуміло лише, наскільки вище. Втім, виплата двотижневих авансів обов'язкове для працівників, які отримують відрядну зарплату. Відрядна зарплата – така, щоб дати працівникові можливість збільшувати свій дохід старанною роботою. Гарантувався недільний відпочинок, святковий відпочинок також гарантувався відповідно до місцевих звичаїв. Цікаво, що "Хартія" нічого не говорить про можливість оплати святкового відпочинку. Зате жорстко заявлено про те, що працівники зобов'язані неухильно дотримуватися розкладу робочого дня. Після року безперервної роботи працівник має право на оплачувану відпустку. Причому не йдеться про тривалість відпустки та розміри її оплати. Хартія також передбачала виплати лікарняних та збереження робочого місця за призовниками. Багато моментів не було прописано, що залишало простір.

Фашистська держава у свою чергу заявляє про свій намір через корпорації та синдикати координувати та поєднувати соціальну систему. Держава зобов'язалася вдосконалити систему страхування від нещасних випадків, професійних захворювань, туберкульозу та страхування материнства. У перспективі держава вдосконалила страхування від інших хвороб, вимушеного безробіття, програму підтримки молодих спеціалістів⁸⁴.

Політика фашизму в соціальній сфері в цілому призвела до помітного зміцнення соціального статусу промислових робітників, які отримали державні гарантії страхування по старості, інвалідності, від нещасних випадків на виробництві, безробіття, туберкульозу, через хворобу, материнство, багатодітність і т. д.

⁸⁴ Замов Э. А. «Хартія труда» 21 апреля 1927 года: содержание и значение // Институты прямой и представительной демократии: генезис политических режимов в XX веке : сборник материалов Зимней школы, Екатеринбург, 4-15 января 2000 г. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2000. С. 98–102.

В кінці 1920-х – на початку 1930-х років фашистська Італія була першою і єдиною з індустріальних країн Заходу, яка відкрито проголосила принцип соціальної відповідальності держави за підтримання мінімально необхідних біосоціальних умов життя своїх громадян.

У фашистській Італії уряд звертався до подвійної проблеми жіночої емансипації та демографічної політики, експлуатуючи старі традиції меркантилістського мислення. До початку двадцятого століття до цих проблем додалися зниження рівня народжуваності, проблеми етнічних меншин, а також специфіка народжуваності всередині країни, яка загрожувала тим, що кількість так званих «найменше придатних» зростала, тоді як еліта занепадала.

Фашистська Італія вирішувала проблему населення у неомеркантилістській парадигмі; режим пояснював свою «битву» за збільшення народжуваності у термінології національного порятунку. Така позиція мала негайні наслідки для жінок. Держава проголосила, що вона є єдиним арбітром у питанні оптимального розміру населення. У принципі, жінці не залишали права рішень у питаннях народження дітей. Передбачалося, що піддані-жінки насправді є антагоністами держави: чи приймали вони самі чи ні рішення обмежити розмір сім'ї, вони вважалися відповідальними за дії на користь сім'ї.

Мета економічної політики, що розроблялася державою, полягала в тому, щоб обмежити споживання і, тим самим, скорочувати імпорт і розвивати експорт. Крім зростання соціальної нерівності, це могло зумовити посилення економічних чинників, сприяють зниженню рівня народжуваності. Відкидаючи реформи зниження таких стримуючих коштів, фашизм прагнув нав'язати дітонародження заборонаю абортів, продажу контрацептивних засобів і статевого виховання. Одночасно фашистська держава надавала перевагу чоловікам у сімейних структурах, на ринку праці, у політичній системі та суспільстві в цілому. Це було здійснено за допомогою гігантського механізму політичного та соціального контролю, що уможливило перекласти тягар

економічного зростання на найменш привілейовані у соціальному відношенні верстви суспільства⁸⁵.

Атака фашистського режиму на репродуктивну свободу є, мабуть, найвідомішим аспектом їхньої сексуальної політики. У своїй знаменитій промові на День Вознесіння 26 травня 1927 р. Б. Муссоліні оцінив питання «захисту раси» як один з основних для внутрішньої політики фашизму; дуче поставив мету для нації, яка в цей час налічувала 49 мільйонів людей, досягти до середини століття чисельності 60 мільйонів людей. Щоб обґрунтувати значення цього питання, Муссоліні використав два способи аргументації. Перший спосіб аргументації Муссоліні був меркантилістським: у ньому наголошувалося на потребі максимальної кількості людей для здешевлення робочої сили. Інший спосіб був характерним для нації, що вступила на шлях імперіалістичної експансії; скорочення зростання населення Італії (тенденція, яка посилилася у двадцятих роках, і навіть очевидніша з того часу, коли уряд удосконалив техніку соціологічних досліджень), ставило під загрозу зриву експансіоністські амбіції лідерів диктатури. Якщо Італія стане імперією, любив говорити дуче, вона безумовно стане колонією.

Гігієна та санітарія були постійними сферами уваги для режиму і вважалися ключовими для забезпечення здорового населення для фашистського майбутнього Італії. Таким чином, нове залучення держави до якості та здоров'я дітей та сімей набуло значущого значення.

У 1925 році була створена Opera Nazionale della Maternita e dell'Infanzia, або Національна організація материнства та дитинства (ONMI), державне агентство допомоги, метою якого була допомога матерям і дітям за допомогою науково та медичної «правильної» практики виховання дітей.

ONMI вирішувала різноманітні проблеми, починаючи від соціальних і закінчуючи медичними, у своїх цілях брав як здоров'я матерів, так і здоров'я

⁸⁵ Виктория де Грация. Как Муссолини управлял итальянскими женщинами. // Гендерные исследования. №12, 2004. с. 54-71.

дітей. Ініціативи охорони здоров'я OMNI, спрямовані на матерів і майбутніх мам, окреслили правильні звички та харчування протягом місяців вагітності, а також забезпечили неонатальну та акушерську допомогу. Програми OMNI, орієнтовані на дітей, включали догляд за дітьми та охорону здоров'я дітей.

У своєму заклику народжувати більше, диктатура лавірувала між реформами та репресіями, закликами до індивідуальної ініціативи та конкретними державними стимулами. ONMI – національна служба охорони материнства та дитинства, найкраще представляє позиції реформаторів. Заснована 10 грудня 1925 року, з ентузіазмом зустрінута і підтримана католиками, націоналістами та лібералами, вона ставила в центр своєї діяльності тих жінок та дітей, які не змогли досягти успіху межах звичайної сімейної структури. Інші заходи реформаторів включали податкові пільги для батьків великих сімей, фінансовані державою страховку матерів та відпустку жінок з народження дитини, позики на народження дитини та шлюб, а також сімейну допомогу для тих, хто отримує за свою працю заробітну плату. Репресивні заходи включали ставлення до абортів як до злочину, заборона регулювання дітонародження, цензуру сексуальної освіти та спеціальний податок на холостяків. До цього можна додати заохочення кар'єрного зростання для чоловіків – голів великих сімей; цей захід у світлі високого безробіття був дискримінаційним по відношенню до жінок і, так само, по відношенню до «патологічно егоїстичним» холостяків і бездітних одружених чоловіків⁸⁶.

26 травня 1927 року він виголосив промову в палаті депутатів, яка почала боротьбу за зростання населення. Щоб заохотити італійців народжувати дітей, він використав усі наявні у нього засоби: допомогу сім'ям, сімейні виплати, материнство та медичне страхування, заборону будь-яких методів контрацепції та встановлення податку на целібат. Податок, який стосувався всіх неодружених чоловіків у віці від 25 до 66 років. Річний внесок, який змінювався залежно від віку та доходу суб'єкта, потім передавався OMNI, який також піклувався про

⁸⁶ Villani L. *Le borgate del fascismo: storia urbana, politica e sociale della periferia romana*. Ledizioni, 2014. 484 p.

одиноких матерів, забезпечуючи їм допомогу до та після пологів, гарантуючи роботу та фінансову підтримку та харчування⁸⁷.

Фашистський режим запровадив різноманітну політику, спрямовану на підвищення народжуваності в країні. Ця демографічна кампанія набула націоналістичної та мілітаристської лексики і була визнана «битвою за народження». Держава запровадила нові санкції за аборти та контролювала продаж контрацептивів та розповсюдження інформації про контроль народжуваності.

Крім того, після 1930 року аборти та певні форми контрацепції вважалися злочинами проти здоров'я. У 1926 році холостяки були обкладені спеціальним прогресивним податком і були визначені як «дезертири батьківства», відповідно до мілітаристської мови режиму.

Серед інших «негативних» підходів до фашистської демографічної кампанії були закони, що обмежують міграцію за кордон, і обмеження на в'їзд до міста з села, які режим пропагував як здорове місце, ідеальне для сімейного Режим продовжував, життя. але врешті-решт відмовився від плану оподаткування безплідних шлюбів.

«Позитивна» політика включала преференційний режим для багатодітних сімей, які шукають житло, грошові винагороди за шлюби та народження, закони, які дозволяли раніші шлюби, а також створення нових медичних і соціальних програм, які були зосереджені на охороні здоров'я матерів і новонароджених.

Соціальна політика була центральною в пошуку громадської підтримки режиму через його широку масову інформаційну акцію. Пропаганда вихваляла соціальні реформи за їхні конкретні переваги та проектувала їх у колективну уяву як частину унітарного проекту трансформації суспільства, яким керувала тоталітарна та патерналістська держава⁸⁸.

⁸⁷ Quine, M. *Italy's social revolution: Charity and welfare from liberalism to fascism*. London: Palgrave Macmillan UK : Imprint: Palgrave Macmillan. 2002. 429 p.

⁸⁸ Dogliani, P. *Il fascismo degli italiani: una storia sociale*, Utet Libri., 2014. 363 p.

Серед найбільш резонансних пропагандистських заходів на тему соціального забезпечення були організовані церемонії вручення пенсійних книжок під головуванням Дуче. Пропаганда мала на меті сформувати громадське сприйняття патерналістської та доброзичливої захисної поступки режиму, а не досягнення права та вигоди, оплачуваних внесками⁸⁹.

Пропаганда супроводжувалася розгалуженою мобілізаційною машиною через зростання фашистських масових організацій, які об'єднували громадян у їхні соціальні групи. Серед тих, хто працює в соціальному секторі, Opera Nazionale Dopolavoro (OND) замінила раніше існуючі незалежні асоціації (часто набувши їхні активи та офіси): вона відповідала за організацію соціальної діяльності для працівників. Тому населення було охоплено пропагандою та мобілізацією в усіх соціальних сферах і трималося «у стані постійної емоційної мобілізації за допомогою колективних обрядів і церемоній».

У 1929 р. Муссоліні пішов ще на один дуже важливий політичний крок, який і до сьогодні відіграє величезну роль в італійському політичному і особливо суспільному ладі. Він, точніше, його представники, підписав лотеранські угоди або лотеранський конкордат з Папою Римським.

Однією з головних проблем в Італії, починаючи з 1870 року було так зване римське питання. Папа Римський, позбавлений політичної влади, адже до цього року існувала спеціальна папська держава, відмовився залишати свій апостольський палац і, по суті, оголосив себе ватиканським самітником. Італійці дуже важко переживали цю ситуацію, адже майже сто відсотків населення цієї країни були католиками і, як би вони не раділи незалежності та єдності своєї країни, все одно таке становище Папи Римського їх явно пригнічувало.

Лотеранські угоди 1929 р. фактично примирили італійську державу і італійський народ з Римським Папою. Згідно з цими угодами створювалася окрема держава Ватикан, в якій Папа мав не лише церковну, а й світську владу.

⁸⁹ Giorgi Chiara, *The Allure of the Welfare State*, in Albanese, G., Pergher, R. (a cura di), *In the Society of Fascists. Acclamation, Acquiescence, and Agency in Mussolini's Italy*, Palgrave Macmillan, 2012.

Папа Римський погодився, правда, не безкоштовно, а за певну, дуже пристойну суму, визнати незалежність італійської держави. Але він відмовлявся від світської влади на решті Італії за винятком Ватикану, а італійська держава, крім певної суми, дозволила Папі Римському впливати на дуже важливі частини італійського суспільства.

Римський Папа зберігав свій вплив на законодавство про шлюб та систему освіти. Зрозуміло, для католицької країни такий вплив церковних організацій був цілком простою справою.

Отже, з одого боку відбувалися антидемократичні процеси втручання державної влади у приватне життя італійців, з іншого – проводився ряд реформ, що мали позитивний відгук у певної частини італійців. Однак, очевидним є той факт, що соціальна політика та економічні заходи уряду стали інструментом у фашизації італійського населення.

РОЗДІЛ ІІІ

1930–1940. ВПЛИВ СВІТОВОЇ КРИЗИ НА ЕКОНОМІКУ ІТАЛІЇ. РОЛЬ АВТАРКІЇ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ.

Економічний спад, який пережили багато країн наприкінці 1920-х років і на початку 1930-х років – Велика депресія – торкнулася також Італії. Незважаючи на різну структуру економік через нижчий ступінь розвитку промисловості в Італії, динаміка Депресії в Італії мало чим відрізнялася від динаміки більш промислово розвинених країн, таких як Велика Британія, Франція та США. Хоча падіння сукупного виробництва було меншим, скорочення промислового виробництва було вкрай важким.

Світова економічна криза 1929-1932 р. стала серйозним випробуванням політики «умиротворення» Європи. Вона призвела до розладу міжнародної торгівлі та різкого падіння товарного вивезення та загострило проблему ринку

У важкому становищі опинилася валютно-фінансова система капіталістичних держав: у вересні 1931 р. провідні банки США, Великобританії та Франції відмовилися від «золотого стандарту». Основні капіталістичні держави захистили економіку метрополій і колоній високими митними бар'єрами від світу. Визначити причини падіння зовнішньої торгівлі не складно. Багато країн, включно з Італією, проводили протекціоністську політику, починаючи з кінця 1920-х років. Ця політика мала кілька форм, таких як імпорتنі тарифи, валютний контроль та обмеження квот.

Наслідками стало різке падіння міжнародної торгівлі. Чи може це падіння міжнародної торгівлі пояснити Велику депресію в Італії? На нашу думку, падіння міжнародної торгівлі було основною причиною економічного спаду в Італії 1930-х років, а спад посилювався жорсткістю реальної заробітної плати. Той факт, що Велика депресія була настільки синхронною в різних країнах, свідчить про те що загальні чинники можуть бути важливими поясненнями депресії.

Торгівля в роки Великої депресії впала сильніше, ніж ВВП у всіх країнах, що свідчить про наявність зростаючих перешкод для торгівлі в цей період. Більш прямим свідченням торговельних обмежень є підвищення тарифів наприкінці 1920-х і початку 1930-х років. Проте підвищення тарифів було лише частиною політики протекціонізму. В Італії наприкінці 1920-х і на початку 1930-х рр. було введено звід правил і положень, що свідчить про намагання скоротити імпорт.

Фашистське втручання в економіку було спрямоване на підвищення престижу та військової сили. У перші роки фашисти пішли на компроміс із бізнесом і врятували банки, що збанкрутували. Однак у 1926 році ліра була раптово переоцінена з політичних причин, і Італія зазнала всіх звичайних наслідків завищеної валюти. Експорт різко впав, безробіття зросло, зарплати були заморожені або навіть скорочені. Розширилися металургійна, електрична та хімічна промисловість, оскільки їхні ринки були внутрішніми, а їм допоміг дешевший імпорт сировини; занепадали галузі виробництва текстилю, продуктів харчування та транспортних засобів, які залежали від зовнішніх ринків.

Коли Велика депресія настала після 1929 року, ці дефляційні процеси посилилися, хоча уряд збільшив витрати на будівництво доріг і на соціальне забезпечення, щоб забезпечити зайнятість. Між 1929 і 1932 рр. ціни на акції впали трохи більше ніж на третину, що є не настільки погано як у інших державах, де акції впали наполовину.

Частково це сталося через італійські фондові біржі, які майже повністю оперували італійськими акціями, тоді як ці акції майже не з'являлися на іноземних біржах; і частково тому що великі банки, які були основними власниками найбільш важливих акцій. Цим вони значною мірою сприяли запобіганню певного краху; але вони також погіршили власне становище і, таким чином, стали більш вразливими до наслідків неминучої промислової кризи.

На початку 1930-х років довелося рятувати провідні банки, які надавали значні кредити промисловості, як і багато великих промислових компаній. Дві нові державні холдингові компанії, Італійський інститут промислового фінансування (Istituto Mobiliare Italiano; ІМІ) та Інститут промислової

реконструкції (Istituto per la Ricostruzione Industriale; IRI), були створені для виручки банальних фірм і надання капіталу для нових промислових інвестицій; вони також забезпечили підготовлених менеджерів та ефективний фінансовий нагляд⁹⁰.

З початку 1930 року стали відчутними наслідки краху на Уолл-стріт у жовтень 1929 року. Реакцією на обвал біржі стало: падінні цін на цінні папери та на сировину, банкрутство банків, уповільнення темпів промисловості, параліч міжнародної торгівлі та масове безробіття.

У зв'язку з початком економічної кризи Е. Раджонієрі звернув увагу на втрату Італією двох найбільш істотних аспектів її політики: фінансово-економічного заступництва США та політико-дипломатичної підтримки Великобританія⁹¹.

Урядовим декретом від 12 березня 1930 була встановлена свобода валютного обміну, що призвело до витоку золота та твердої валюти. З метою збереження довіри дрібних вкладників та здійснення операцій із порятунку банків уряд намагався ціною великих фінансових витрат зберегти «квоту 90».

Світова депресія початку 1930-х років сильно вдарила по Італії, починаючи з 1931 року. Оскільки галузі наближалися до краху, вони були викуплені банками в значній мірі ілюзійною допомогою – активи, використані для фінансування закупівель, були майже нічого не варті. Це призвело до фінансової кризи, яка досягла піку в 1932 році, і серйозного державного втручання.

Починаючи з 1931 р. відбувається зниження надходжень до державної скарбниці Італії (у 1933-34 фінансовому році вони скоротилися на 2,5 млрд. лір порівняно з попереднім періодом). Однією з причин зниження надходжень було скорочення експорту товарів: у 1935 р. експорт становив трохи більше третини від рівня 1929 р. У 1930 р. 35,3 % італійського експорту прямували у розвинені

⁹⁰ Alberto Aquarone. Italy: The Crisis and Corporative Economy // Journal of Contemporary History. Vol. 4, № 4. The Great Depression (Oct., 1969), 37-58. pp.

⁹¹ Филатов Г. «История фашизма в Западной Европе». М.: Наука, 1978. 614 с.

капіталістичні країни – Францію, Великобританію, США, які у роки економічної кризи вжили заходів до обмеження імпорту.

У 1931 та 1932 рр. Італія домоглася укладання двосторонніх торгових угод на основі безвалютного розрахунку (клірингу) з низкою країн Центральної та Південно-Східної Європи. Але особливо зросло значення Німеччини у зовнішній торгівлі Італії. Німецькі поставки машинного обладнання склали в італійському імпорті 1932 р. 53,2%, а 1938 – 65,4. Одночасно скоротилися постачання цих товарів із Франції – з 5,5% до 1,6%, з Великобританії – з 15,1 до 7,9. У 30-х роках. частка Німеччини у зовнішній торгівлі Італії досягла 1/4 частини⁹².

Поряд із скороченням валютних надходжень від експорту Італія втратила деякі інші важливі джерела фінансування. У червні 1931 р. уряд США оголосило про річний мораторій на виплату Німеччиною репарацій. США заявили про готовність надати тимчасові пільги країнам - боржникам, однак відмовилися скасувати воєнні борги.

Після банкрутства австрійської Kredit Anstalt у травні 1931 року пішли італійські банки з банкрутством Banco di Milano, Credito Italiano та Banca Commerciale. Щоб підтримати їх, держава створила три установи, які фінансувалися італійським скарбом, першою з яких був Sofindit у жовтні 1931 року (з капіталом 500 мільйонів лір), який викупив усі промислові акції, що належали Banca Commerciale та іншим установам у неприємності. У листопаді 1931 р. також був створений ІМІ (капітал 500 млн. лір), який протягом десяти років випустив п'ять з половиною мільярдів лір державних зобов'язань як відшкодування. Цей новий капітал позичався приватній промисловості максимум на десять років. Особливо серйозним було падіння оптових цін на

⁹² Alberto Aquarone. Italy: The Crisis and Corporative Economy // Journal of Contemporary History. Vol. 4, № 4. The Great Depression (Oct., 1969), 37-58. pp.

сільськогосподарську продукцію: протягом трьох років ціна пшениці впала приблизно на 50 % , худоби – 65 % , конопель – 77 %⁹³.

Зниження цін було менш помітним у промисловості, яка, до того ж, змогла отримати прибуток за рахунок нижчої вартості імпортової сировини, від якої значною мірою залежала.

Таким чином Італія придбала величезний промисловий сектор, очолюваний державою, що мав особливо важливе значення в банківській справі, сталеливарній сфері, судноплаванні, озброєнні та постачанні гідроелектроенергії. Однак ці фірми не були націоналізовані. Натомість вони діяли на ринку як приватні компанії і все ще мали багато приватних акціонерів. У довгостроковій перспективі вони дали Італії сучасну інфраструктуру, включаючи дороги та дешеву енергію, міцніший фінансовий сектор, а також деякі ефективні сучасні галузі промисловості в таких секторах, як хімія та синтетичні волокна. Більшість промислового розвитку та більшість робітників залишилися в Північній Італії, хоча до цього часу в Неаполі та Таранто були запуснені великі сталеливарні та суднобудівні заводи.

Після 1931 року величезні масиви землі були відвойовані завдяки осушенню боліт в регіоні Лаціо, де були створені нові міста з фашистською архітектурою та назвами – Літторія (тепер Латина) у 1932 році, Сабаудія в 1934 році, Понтінія в 1935 році, 1937 року і Помеція в 1938 р. Для заселення цих міст були привезені селяни з регіонів Емілія та Венето. Нові міста, такі як Карбонія, також були побудовані на Сардинії для розміщення шахтарів для оновленої вугільної промисловості.

У червні 1932 р. економічна криза досягла найвищої точки. На початку 1933 року новий міністр фінансів Юнг та довірена особа глави уряду Бенедуче розробили рекомендації щодо нового державного інституту, якому доручалося довгострокове фінансування промисловості та стимулювання виробництва.

⁹³ Alberto Aquarone. Italy: The Crisis and Corporative Economy // Journal of Contemporary History. Vol. 4, № 4. The Great Depression (Oct., 1969), 37-58. pp.

Поворотним моментом економічної стратегії правлячих сил було вилучення акцій індустріальних товариств із володінь банків та його холдингів.

23 січня 1933 був заснований державний Інститут промислової реконструкції (IRI), президентом якого став А. Бенедуче. До рук IRI було передано інвестиційний кредит, значну частину акцій металургійних, електротехнічних, телефонних, газових товариств, судноверфей, нерухомості. Держава-банкїр контролювала 98% банківського капіталу, в руках держави-підприємця було зосереджено 25% промислового капіталу.

Наприкінці 1933 року він врятував Гідроелектричне товариство П'ємонта, чїї акції впали з 250 лір до 20 лір, тоді як у вересні 1934 року трест Ансальдо знову був відновлений під керівництвом IRI з капіталом у 750 мільйонів лір. Незважаючи на це взяття контролю над приватними компаніями через (GLC), фашистська держава не націоналізувала жодну компанію.

Заходи фашистського уряду були спрямовані на максимальну концентрацію накопичень у руках держави, на встановлення державного контролю над ринком та обігом капіталів. Це було необхідно для здійснення інвестиційної політики на користь провідних монополістичних груп, для фінансування переозброєнь та військових авантур фашистського режиму. Державна політика була спрямовано на максимальну мобілізацію внутрішніх заощаджень. Зростання державних доходів відбувався головним чином за рахунок збільшення надзвичайних та звичайних податків.

Незабаром після створення Інституту промислової реконструкції Муссоліні похвалився у промові 1934 року до своєї палати депутатів: «Три чверті італійської економіки, промислової та сільськогосподарської, перебуває в руках держави». Оскільки Італія продовжувала націоналізувати свою економіку, IRI «стала власником не лише трьох найважливіших італійських банків, які явно

були занадто великими, щоб збанкрутувати, але й лівової частки італійської промисловості»⁹⁴

Економічна політика Муссоліні в цей період пізніше буде описана як «економічний дирижизм», економічна система, де держава має владу спрямовувати економічне виробництво та розподіляти ресурси. Економічні умови в Італії, включаючи установи та корпорації, дали Муссоліні достатньо повноважень, щоб взаємодіяти з ними, наскільки він міг. Незважаючи на те, що в країні існували економічні проблеми, підходи, які використовувалися для їх вирішення в фашистську епоху, включали заходи політичного втручання, які в кінцевому підсумку не могли ефективно вирішити ворожнечу. І без того погана ситуація стала ще гіршою, оскільки представлені рішення були значною мірою спрямовані на збільшення політичної влади, а не на допомогу постраждалим громадянам. Ці заходи зіграли вирішальну роль у загостренні умов Великої депресії в Італії.

До 1939 року фашистська Італія досягла найвищого рівня державної власності на економіку у світі, де італійська держава «контролювала понад чотири п'ятих італійського судноплавства та суднобудування, три чверті її чавуну виробництва і майже вдвічі менше сталі». IRI також досить добре справлявся зі своїми новими обов'язками – реструктуризацією, модернізацією та раціоналізацією, наскільки міг. Це було важливим фактором розвитку після 1945 року. Однак італійській економіці знадобилося 25 років, щоб відновити рівень виробництва 1930 року – положення.

Основою соціально-економічного життя держави була корпоративна система. У 1934 році фашисти також створили «корпорації» – змішані організації робітників і роботодавців – для вирішення трудових спорів і контролю за виплатою заробітної плати.

⁹⁴ Михайленко В. И. Фашистская Италия в Версальской системе (1922–1932) // Международные отношения на Балканах и Ближнем Востоке. Свердловск: УрГУ, 1988. вып. 15. С. 5–22.

Ще з 1934 р. в Італії існувало 22 корпорації – галузеві професійні спілки, які об'єднували «на паритетних засадах» підприємців та осіб найманої праці. Насправді як у самих корпораціях, так і у їх вищих органах справжніми керівниками були великі промисловці, державні чиновники та представники фашистської партії. Корпорації охоплювали галузі національного господарства: були корпорації промисловості, сільського господарства, торгівлі, банків, транспорту, і навіть особливі корпорації осіб вільних професій і навіть хатніх господарок. Майже все активне населення країни в передвоєнні роки було охоплено корпоративною системою, яка, за твердженнями фашистських ватажків, була засобом, що примиряв інтереси підприємців та трудящих.

Після вторгнення Італії в Ефіопію в 1935–1936 рр. Ліга Націй піддала італійську економіку санкціям. Це призвело до більш широкого прагнення до національної самодостатності, або автаркії; імпорт замінювався, де це було можливо, місцевою продукцією, а більшість експорту спрямовувалося до Німеччини та Швейцарії або до Африки.

Завойована Ефіопія стала значним витоком ресурсів. Уряд розширив свою роль втручання та ліцензування, заохочував офіційні картелі та квазімонополії та переклав ресурси згори на важку промисловість та озброєння. Все це призвело до бюджетного дефіциту, великого підвищення податків і збору капіталу, які викликали величезне обурення, оскільки вони в основному йшли на оплату війни в Африці та Іспанії.

Обурювала також очевидна корумпованість фашистської правлячої кліки, без чиїх дозволів – на які був тариф – нічого не можна було зробити. Серед членів різних консервативних груп, у тому числі в армії, на державній службі, у законі та церкві, які в середині 1920-х років зверталися до фашизму, щоб захистити свої інтереси, деякі до кінця 1930-х років зрозуміли, що фашизм був ненадійним і почав знімати свою підтримку.

Американські обмеження, європейська рецесія та фашистський економічний націоналізм об'єдналися, щоб різко скоротити еміграцію в 1930-х роках, з понад 600 000 осіб на рік до 1914 року до менше 50 000 на рік. Закриття

еміграційних пунктів особливо сильно вдарило по півдні. Оскільки вони не могли виїхати за кордон, сільські італійці переїхали до міст. У період з 1921 р. по 1940 р. Рим подвоївся, а північні міста приваблювали багато сільських емігрантів, особливо з півдня. Фашизм намагався зупинити ці переміщення за допомогою антимиграційного закону в 1938 році. Цей захід забороняв мігрантам переміщатися в Італії без роботи за цільовим призначенням, і зробив багатьох італійців «таємними» у власній країні. Проте, закон мав низький практичний ефект у запобіганні міграції. Тим часом державна політика заохочувала зростання населення, надаючи податкові стимули для народження дітей і виключаючи бездітних з державних робіт.

Концентрованим виразом нового економічного курсу стало проголошення Муссоліні 23 березня 1936 р. політики автаркії. Торкаючись одного з її аспектів, можна погодитися з думкою М. Парадізі, що захоплення колоній відповідало класичній концепції імперії, що розглядається як розширення внутрішнього ринку. У здійсненні колоніальної експансії були зацікавлені багато розвинених галузей італійської економіки, які не були пов'язані із зовнішнім ринком або відчували труднощі з виходом на нього⁹⁵.

Таким чином, слабкість міжнародних позицій італійського імперіалізму, його нездатність завоювати міцне місце на світових ринках, використовуючи неомеркантилістські засоби, підштовхувала правлячі кола Італії до використання «архаїчних» форм експансії. Прагнення створювати військово-політичними засобами своєрідні «мисливські заповідники», тобто колоніальні зони в певних районах, було, пише Дж. Кароччі, типовим для держави з обмеженими капіталами.⁹⁶

Основні процеси італійського економічного життя у 30-х роках були пов'язані з «битвою за автаркію». Сам термін «політика автаркії» набув

⁹⁵ Alberto Aquarone. Italy: The Crisis and Corporative Economy // Journal of Contemporary History. Vol. 4, № 4. The Great Depression (Oct., 1969), 37-58. pp.

⁹⁶ Михайленко В. И. Фашистская Италия в Версальской системе (1922–1932) // Международные отношения на Балканах и Ближнем Востоке. Свердловск: УрГУ, 1988. вып. 15. С. 5–22.

поширення в середині 30-х років, проте зусилля фашистського уряду для скорочення залежності Італії від ввезення стратегічної сировини стали робитися значно раніше і головним чином промисловості. Поштовхом для цього послужило застосування економічних санкцій проти Італії під час італо-абіссінської війни.

За задумом фашистських керівників, політика автаркії мала здійснюватися шляхом вироблення в італійців «автаркічного духу», розбудови промисловості, спрямованої на досягнення економічної незалежності, шляхом скорочення імпорту та збільшення експорту. Головною метою цих зусиль була підготовка до війни. «Автаркію слід розуміти як загальний принцип безпеки та посилення держави, який... регулює обмін відповідно до завдань нації, домагаючись її незалежності за певних обставин, якими є війни», – писав один із економістів того часу, О. Фантіні⁹⁷.

Для вироблення в італійців «автаркічного духу» було мобілізовано весь пропагандистський апарат. У незліченних статтях, брошурах та дослідженнях доводилася необхідність автаркії для існування держави та досягнення «вищих цілей італійської нації». Проте створення «автаркічного духу» виявилось надзвичайно складною справою. Особливо складним було «перевиховання» на кшталт «національних завдань» господарів італійської економіки – великих промисловців та фінансових заправ. Іноді на сторінках італійських газет та економічних журналів виникали гнівні звинувачення на адресу великих промисловців⁹⁸.

Практичні заходи в галузі автаркії включали реорганізацію промисловості, максимальне використання національної сировини, а також контроль та обмеження споживання. Весною 1937 р. Муссоліні оголосив, що «корпорації мобілізовані для боротьби за автаркію, а Національна рада корпорацій має розглядатися як генеральний штаб, який очолює боротьбу». З цією метою в системі корпорацій у жовтні того ж року було створено Верховну комісію з

⁹⁷ Филатов Г. «История фашизма в Западной Европе». М.: Наука, 1978. 614 с.

⁹⁸ Lyttelton A. Liberal and fascist Italy, 1900-1945. // Oxford University Press, 2002. 314 p.

автаркції, рішення та рекомендації якої передавалися безпосередньо до державних органів⁹⁹.

До цієї комісії увійшли представники найбільших монополістичних груп фінансового та промислового капіталу, що іменувалися «фахівцями з галузей». Передбачалося, що автаркічна комісія спільно з корпораціями об'єднає галузеві програми у «генеральний план національної автаркції». Насправді такого плану не було створено до початку війни.

Верховна комісія з автаркції впливала на регулювання капіталовкладень, відала розподілом імпортової сировини та дефіцитної електроенергії. Регулювання капіталовкладень здійснювалося головним чином видачею корпоративними органами ліцензій на будівництво нових підприємств та розширення існуючих. Ліцензії видавалися таким чином, щоб скоротити приплив капіталів у галузі, які не мали військового значення¹⁰⁰.

Велику роль перебудові промисловості стали відігравати державні та напівдержавні концерни. Напівдержавні організації створювалися випуском гарантованих державою акцій, половина яких належала державі, інша – приватним пайовикам, у ролі яких виступали найбільші трести. Ці організації, отримуючи постійні субсидії з скарбниці, швидко міцніли, розширювали сферу своєї діяльності і перетворювалися на монополістів у своїй галузі.

Найважливішим військово-автаркічним комплексом був Інститут промислової реконструкції – ІРІ, державний фінансовий орган, створений ще у роки економічної кризи. Після початку автаркічної кампанії на нього було покладено реорганізацію металургійної та машинобудівної промисловості шляхом фінансування підприємств цієї галузі. Контроль ІРІ ширився на вельми широкі сфери промислового та фінансового капіталу. Він впливав на діяльність таких банків, як Комерційний, Кредитний та Римський, фінансував металургійну та суднобудівну промисловість, брав участь у виробництві синтетичного каучуку

⁹⁹ Слободской С. М. Итальянский фашизм и его крах. М., 1946, 2047 с.

¹⁰⁰ Слободской С. М. Итальянский фашизм и его крах. М., 1946, 2047 с.

та целюлози, керував транспортними компаніями та будівництвом мережі готелів. Поряд з ІРІ та його філіями почали виникати інші державні та напівдержавні об'єднання – до початку війни їх налічувалося близько 30-ти.

Практичні результати зусиль фашистського уряду щодо збільшення видобутку та виробництва стратегічної сировини виявилися вельми незначними. Розробка покладів мідних руд, створення низки нових галузей промисловості та виробництво заміників вимагали колосальних матеріальних витрат. Пальне, що вироблялося на італійських нафтоперегінних заводах, обходилося в 4–5 разів дорожче за імпортований бензин, штучна бавовна коштувала мінімум втричі більше натурального, а синтетичний каучук – більш ніж у 4 рази. Приблизно таке саме становище спостерігалося і в металургійній промисловості. Протекціоністська політика фашистського уряду призводила до того, що внутрішні ціни на вугілля в 3 рази, а на сталь у 2 рази перевищували їхню вартість в Англії, тоді як напівфабрикати металургійної промисловості коштували в Італії на 50–100% дорожче, ніж за кордоном¹⁰¹.

Звичайно, було б невірним вважати вплив автаркічної кампанії на італійську економіку цілком негативним, був також і позитив – гарантії збуту внаслідок військових замовлень, посилений протекціонізму і пряма підтримка держави дозволили деяким галузям зробити крок уперед, а також забезпечити розвиток, особливо після війни. Це відноситься насамперед до різних галузей хімічної промисловості, зокрема виробництва штучного волокна і добрив, що отримав значний розвиток. За роки автаркії змінилася структура промислового виробництва: внаслідок мілітаризації економіки значно зросла питома вага машинобудівної та металургійної промисловості, скоротилася частка текстильної. Завдяки розвитку цих галузей частка промислового виробництва, у Італії перед війною вперше перевищила питому вагу сільського господарства у валовому виробництві.

¹⁰¹ Слободской С. М. Итальянский фашизм и его крах. М., 1946, 2047 с.

Проте загалом економічна політика фашистського уряду стимулювала розвитку виробництва. Темпи промислового зростання Італії в роки автаркії знизилися в порівнянні з більш ранніми роками. З погляду фашистського уряду, автаркічна кампанія не виконала головного завдання, яке висувалося перед нею: забезпечення промисловості у разі війни. В умовах Італії, бідної на природні ресурси, повне самозабезпечення сировиною взагалі було нереальним¹⁰².

Одним із наслідків автаркії було створення промислових комплексів з вертикальною будовою у всіх основних галузях, що сприяло подальшій концентрації виробництва. У передвоєнні роки особливо посилилася роль фашистської партії; все керівництво політичним життям країни опинилося у її руках. У 1937 р. секретареві партії А. Стараче було надано ранг міністра. Звеличення «посланого Італії провидінням» Муссоліні досягло свого апогею. Членство у фашистській партії стало обов'язковою умовою державних службовців; різні заходи спонукання до вступу до неї робилися і стосовно інших верств італійського населення. У результаті на кінець жовтня 1937 р. у лавах фашистської партії налічувалося понад 2 млн. людей. Вона контролювала численні масові організації загальною чисельністю близько 8,5 млн. осіб. Чільне місце серед них займали молодіжні, об'єднані 1937 р. в єдину воєнізовану організацію. Її командиром став секретар фашистської партії, а гаслом — гасло цієї партії: «Вірити, боротися, перемогти!»¹⁰³

Корпоративістська модель у поєднанні з кейнсіанськими методами регулювання попиту діяла в Італії протягом усіх 1930-х років. До 1939 р. частка державних підприємств в економіці була в Італії найвищою у світі в порівнянні з іншими країнами з ринковою економікою. Проте потім зовнішньополітичні амбіції фашистів сприяли розширенню військової активності поза країни. 17

¹⁰² Lyttelton A. Liberal and fascist Italy, 1900-1945. // Oxford University Press, 2002. 314 p.

¹⁰³ Муссоліні Б. Доктрина фашизму. 1932 / Переклад на українську С. Чаплигін. URL: <http://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1932.Mussolini.php> (дата звернення: 06.05.2022).

липня 1936 року розпочалася громадянська війна в Іспанії, в якій Муссоліні став на бік Франко проти лівих сил і став постачати його зброєю та військами¹⁰⁴

Підписання 27 вересня 1940 року Потрійного пакту, що включило Італію до країн Осі, спричинило зростання військових витрат. Необхідність перебудувати організацію управління економікою країни на військовий лад спричинила незворотні порушення корпоративістської моделі: тепер уряду доводилося змушувати промисловців фінансувати те, що вони сприймали як лихо. Але економіка функціонувала; її колапс настав лише після висадки в Італії англо-американських сил, що спричинило за собою руйнування політичної, а потім і економічної інфраструктури. Ще до кінця Другої світової війни економіка Італії була зруйнована, і в 1944 дохід на душу населення впав до рівня початку ХХ століття¹⁰⁵.

Таким чином, політика, яку проводив фашистський уряд у міжвоєнний період в Італії, представляє цікаві аналогії з політикою, проведеною президентом Рузвельтом у Сполучених Штатах. Картелі заохочувалися, а втручання на ринок праці було звичайною ознакою цього періоду.

Фашистський уряд, був уважний до проблем промисловців, з одного боку боровся із падінням споживчих цін, а з іншого, скасував більшу частину переговорної сили робітників і систематично втручався в зниження заробітної плати. Дві одночасні цілі – підвищення споживчих цін і орієнтація на постійну реальну заробітну плату, у свою чергу, означали, що витрати на робочу силу фірм зросли протягом 1929–1936 рр.

Ми вважаємо, що промисловий спад в Італії в 1930-х роках, пов'язаний з ІРІ з оптовими цінами, номінальною заробітною платою, відставанням промислового виробництва, імпортом, світовим виробництвом. На закінчення, політизація визначення цін і заробітної плати, яка виникає через потребу фашистського режиму захистити частку доходів ключових груп інтересів

¹⁰⁴ Knight Patricia. *Mussolini and Fascism*. London: Routledge, 2003. 144 p

¹⁰⁵ Lyttelton A. *Liberal and fascist Italy, 1900-1945*. // Oxford University Press, 2002. 314 p.

(наприклад, промисловців, роздрібних торговців), щоб завоювати їхню політичну підтримку, виявляється важливим фактором у поясненні тривалості та важкого спаду промисловості Італії в першій половині 1930-х років.

ВИСНОВКИ

Прихід до влади фашистів та формування фашистської ідеології відкрили новий етап у світовій історії та сприяли появі нових можливостей для економічного планування та мобілізації народного господарства та приватної власності на службу державі. Держава стала єдиним втіленням ідеї національного духу.

Італія була помірно розвиненою агропромисловою країною Європи. У 1919-1920 роках країну охопила глибока криза, яка увійшла в історію як «червоне дворіччя». Ситуація в Італії відображала кризу тогочасної державності у формі конституційної монархії. Фактично державі не вдалося подолати труднощі повоєнного періоду.

Італійський фашизм виник у 1919 р. Слабкість італійської держави у проведенні зовнішньої та внутрішньої політики дозволила Муссоліні у 1919 році стати організатором та ідейним натхненником першої фашистської організації під назвою «Союз боротьби». Переважна більшість у ній була представлена колишніми фронтовиками, які бажали бачити Італію потужною військовою державою. Італійські фашисти пропагували верховенство інтересів нації і держави над інтересами людини.

Після того, як фашистський рух отримав підтримку великої буржуазії, Муссоліні зрозумів, що настав час для рішучих дій. У 1922 році він здійснив відкритий державний переворот, скинувши короля і став одноосібним правителем повністю фашистської на той момент Італії.

У соціально-економічній сфері, уряд Муссоліні проводив жорсткі антисоціалістичні реформи. Починаються денаціоналізації підприємств, припиняючи промислові та сільськогосподарські субсидії, знімаються обмеження квартплати, скасовується страхування за старістю, посилено проповідується повага до власності. Більшість прямих податків змінюється на непрямі, прогресивна шкала прямих податків змінюється вигідну для бізнесу пропорційну.

Фашистська влада відкрито акцентувала свою соціально-політичну опору на буржуазії.

Цю політику уряд Муссоліні проводить під гаслами економії, дисципліни та праці. Тут варто зазначити, що все ж через 5 років після фашистського перевороту наприкінці 1927 р. офіційно відновився розмін паперової ліри на золото. Старі та нові прихильники фашистів вважали, що Італія «воскресла».

Також, неодмінно, важливою «заслугою» уряду Муссоліні є налагодження стосунків з Ватиканом, що в свою чергу допомогло популяризації дуче.

Фактично, ми спостерігаємо двоякість у правлінні фашистського режиму, оскільки, відбувалося втручання держави у всі сфери життя, однак частина реформ мала позитивний відгук серед значної частини італійського населення.

Проте, цілком логічним є те, що фашистський уряд своїм інструментарієм у фашизації італійського суспільства, використовував заходи соціально-економічної політики заходи уряду стали інструментом у фашизації італійського населення.

Щодо кризи світової економічної кризи 1929-1933 рр., варто зазначити, що для Італії вона мала негативний вплив, проте у порівнянні з наслідками для інших держав, Італія була у більш вигідному становищі, а у деяких випадках навіть вигравала.

Варто віддати належне фашистському уряду у плані вирішення проблем промисловців, оскільки з одного боку, уряд протидівав

падінню споживчих цін, а з іншого – скасував більшу частину переговорної сили робітників і систематично втручався в зниження заробітної плати.

Дві паралельні цілі – підвищення споживчих цін і зосередження на постійній реальній заробітній платі – знову означали, що ціна робочої сили зросла між 1929 і 1936 роками.

Політизація цін і заробітної плати у поєднанні з необхідністю фашистського режиму для захисту доходів ключових груп інтересів (таких як промисловці, роздрібні торговці) з метою отримання їхньої політичної підтримки є важливим фактором тривалості та різкої спад італійської економіки. промисловість. у першій половині 1930-х років.

Важливим аспектом у політиці Муссоліні були ідеї синдикалізму та корпоративізму в Італії які домінували та були впливовими в соціально-політичному побуті.

Домінуючі процеси італійського економічного життя у 30-х роках були пов'язані зі спробою впровадження автаркії. Поштовхом для цього послужило застосування економічних санкцій проти Італії під час італо-абіссінської війни.

У результаті Муссоліні створює структуру економічного та соціального управління, в якій уряд – від імені фашистської партії – оголошує себе надкласовою силою національної єдності і через це, чесним суддею у відносинах між синдикатами та корпораціями, які, нібито, і є реальною економічною владою.

Однак фашистський уряд ні фактично, а ні юридично не був владою синдикатів. Ієрархічний принцип не зливається із корпоративним, а заглушував його. Але для того, щоб створити таку систему, Муссоліні мав забезпечити жорстку ієрархію фашистської партії та її реальну владу, а також міцне власне всевладдя у партії.

Насправді, корпорації ніколи не могли утвердитися як принцип соціокультурного життя. Це був гібрид соціального міфу, досить популярний, та

адміністративні реалії, підтримувані фашистськими партіями чиновників. Іншими словами, це була пропагандистська реальність, в яку Муссоліні та його послідовники вірили.

Отже, вплив фашистського уряду на італійське суспільство був різним та залежно від політики режиму щодо певних класів чи груп. Останні роки диктатури були, мабуть, найдраматичнішими для всього італійського населення. Посилення політики «фашизації» суспільства та підвищення його «якостей» солдатів ознаменувалося політичним і стратегічним входом до гітлерівської Німеччини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алатри П. Происхождение фашизма. М., 1961. 464 с.
2. Бессонов Б. Н. Фашизм: идеология, политика. М. Высшая школа. 1985. 279 с.
3. Белоусов Л. С. Муссолини: диктатура и демагогия. М.: Планета, 2016. 366 с.
4. Белоусов Л. С. Режим Муссолини и массы. М.: Изд-во МГУ, 2000. 367 с.
5. Белоусов Л. Бенито Муссолини. АСТ-Пресс, 1999. 128 с.
6. Випперман В. Европейский фашизм в сравнении: 1922-1982. 134 с. URL: <https://modernproblems.org.ru/attachments/article/132/Evropejskij%20fashizm%20v%20sravnenii%201922-1982%20gg.pdf> (дата звернення: 20.04.2022).
7. Виктория де Грация. Как Муссолини управлял итальянскими женщинами // Гендерные исследования. №12, 2004. с. 54-71.
8. Всеобщая история государства и права. / Под ред. Томсинова В. А. М.: 2011. Т.2 С.359.
9. Грамши А. Избранные произведения. М., 1980. С. 105.
10. Гришко Р. Н. Вожди и тираны. М., 1998. 608 с.
11. Грицанов А. А., Тарас А. Е. Научный антикоммунизм и антифашизм: популярный компедиум. Минск: ФУА информ, 2010. 528 с.
12. Дейвіс Н. Європа: Історія. К., 2000. 1502 с.
13. Дэбаш, Шарль. Уводзіны ў палітыку / пер. з фр. А. Істоміна, С. Барысевіча, Ю. Жалезкі ; пад рэд. І. Бабкова, В. Булгакава, В. Вячоркі, В. Кавалёвай. Мінск: ЭўроФорум, Беларускі Фонд Сораса, 1996. 624 с
14. Замов Э. А. «Хартия труда» 21 апреля 1927 года: содержание и значение // Институты прямой и представительной демократии: генезис политических режимов в XX веке: сборник материалов Зимней школы, Екатеринбург, 4-15 января 2000 г. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2000. С. 98–102.
15. История Италии / Под ред. С. И. Дорофеева. М.: Наука, 1971. 546 с.

16. Лопухов Б. Р. История фашистского режима в Италии. М.: Наука, 1977. 296 с.
17. Лопухов Б. Р. Эволюция буржуазной власти в Италии. М.: Наука, 1986. 280 с.
18. Манн Р. В., Баранов Г. О. Корпоративізм у 1920-1930-х рр. в політиці та економіці в міжнародному контексті // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 62. С. 53-63.
19. Михайленко В. И. Фашистская Италия в Версальской системе (1922–1932) // Международные отношения на Балканах и Ближнем Востоке. Свердловск: УрГУ, 1988. вып. 15. С. 5–22.
20. Муссоліні Б. Доктрина фашизму. 1932 / Переклад на українську С. Чаплигін. URL: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1932.Mussolini.php> (дата звернення: 01.05.2022).
21. Муссолини Б. Третий путь. Без демократов и коммунистов. М.: Алгоритм, 2012. 272 с.
22. Муссолини Б. М. Мемуары 1942–1943. Изд-во: “Эксмо”, 2004. 448 с.
23. Мэтьюз Г. Плоды фашизма. Нью-Йорк: Harcourt, Brace and Company. 1943.
24. Нольте Э. Фашизм в его эпохе. / Перевод: А. Федоров. Новосибирск: Сиб. хронограф, 2001. 568 с. URL: <https://modernproblems.org.ru/hisrory/174-nolte-1.html> (дата звернення: 20.04.2022).
25. Офицеров-Бельский Д. В., Широких Д. М. Автаркическая экономика фашистской Италии // Экономика и социум. 2015. № 2–3 (15). С. 1034–1037.
26. Росселли, К. Либеральный социализм. М., 1990. С. 87, 160-161.
27. Персиваль Ф. Фашистское движение. Пер. с англ. Berlin: 1920. 72 с.
28. Серени Э. Аграрный вопрос в Италии. Итальянское крестьянство в борьбе за демократию / Перевод с итальянского А.Г. Айзенштадт и Ю.П. Лисовского М.: Издательство иностранной литературы, 1949. 404 с.
29. Слободской С. М. Итальянский фашизм и его крах. М., 1946, 2047 с.
30. Смит Д. М. Муссолини. ИнтерДайджест, 1995. 384 с.
31. Тольятти П. Лекции о фашизме. М., Политиздат 1974. 200 с.

32. Ткачук П., Луцьков А. Тоталітарні режими в країнах Європи і їх згубний вплив на згорання демократії // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2009. №12. 180–185.
33. Трубайчук А. Три іпостасі тоталітаризму // Нова політика. 1998. № 4. С. 31–40.
34. Трубайчук А. Що таке тоталітаризм? / А. Трубайчук // Пам'ять століть. - 1998. - № 5. - С. 16–28.
35. Феоктистова О. А. Тоталітаризм: проблема типології і визначення меж у соціальній філософії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2000. Вип. 32: Філософія. Політологія. С. 43–45
36. Филатов Г. С. Крах итальянского фашизма. Москва: Наука, 1973. 492 с.
37. Филатов Г. «История фашизма в Западной Европе». М.: Наука, 1978. 614 с.
38. Филлипс П. Фашистское движение. / Пер. с англ. Berlin: 1920. 72 с.
39. Хайек Ф. А. Дорога к рабству. М.: Экономика, 1992. 176 с.
40. Яхимович З. П. Происхождение итальянского фашизма и его путь к власти // Берегиня. 777. Сова: Общество. Политика. Экономика. 2014. №4 (23). С. 110-117.
41. Alberto Aquarone. Italy: The Crisis and Corporative Economy // Journal of Contemporary History. Vol. 4, № 4. The Great Depression (Oct., 1969), 37-58. pp.
42. Collier R. Duce! A biography of Benito Mussolini. New York: Viking. 1971. 447 p.
43. Chabod F. Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896. V. 2. Bari, 1965. P. 600.
44. Claudia Lazzaro “Forging a Visible Fascist Nation: Strategies for Fusing Past and Present,” in Donatello Among the Blackshirts: History and Modernity in the Visual Culture of Fascist Italy, ed. Claudia Lazzaro and Roger J. Crum, Ithaca: Cornell University Press, 2005, 13-31.
45. De Felice R. Mussolini il rivoluzionario, 1883–1920. Torino: Einaudi, 1965.
46. Dogliani, P. Il fascismo degli italiani: una storia sociale, Utet Libri., 2014. 363 p.

47. Europinion.it. URL: <http://www.europinione.it/mussolini-lincarico-di-governo-e-il-protocollo-di-corte/>. (дата хвернення: 07.05.2022).
48. Errico Malatesta, *Vida e ideas*, by Left Bank Distribution, 1965. p. 134.
49. Farrell Nicholas. *Mussolini: A New Life*. Sterling Publishing Company, Inc, 2005. 560 с.
50. Giorgi C. Social policies in italian fascism. *Historia Contemporánea*. 2019. №61. P. 907-932.
51. Giorgi Chiara, *The Allure of the Welfare State*, in Albanese, G., Pergher, R. (a cura di), *In the Society of Fascists. Acclamation, Acquiescence, and Agency in Mussolini's Italy*, Palgrave Macmillan, 2012.
52. Guarneri F. *Battaglie economiche fra le due guerre*. Bologna, 1988. 1078 p.
53. *Il trauma dell'intervento: 1914-1919*. Firenze, 1969. P. 117.
54. *I documenti diplomatici italiani. Serie 5 (1914-1918). Vol. 3: 3 marzo-24 maggio 1915*. di Anchieri E. (cur.) Pastorelli P. (cur.) edito da Ist. Poligrafico dello Stato, 1985.
55. *Identikit del Novecento. Conflitti, trasformazioni sociali, stili di vita / A cura di P. Sorcinelli*. Roma, 2004. P. 6.
56. *IL Nazionalismo Italiano: Atti del Congresso di Firenze, e Relazioni (Classic Reprint) Hardcover*. URL: <https://www.amazon.de/-/en/Congresso-Firenze/dp/0267152116> (дата звернення: 05.05.2022).
57. Knight Patricia. *Mussolini and Fascism*. London: Routledge, 2003. 144 p.
58. *La cultura italiana del'1900 attraverso le riviste*. Torino, 1960. Vol. I. P. XIV. URL: <https://www.abebooks.com/CULTURA-ITALIANA-900-RIVISTE-vol-Leonardo-Hernes-II/30926067802/bd> (дата звернення: 05.05.2022).
59. Lawrence K. Samuels. *The Socialist Economics of Italian Fascism*. URL: <https://www.econlib.org/library/Columns/y2015/Samuelsfascism.html> (дата звернення: 01.05.2022).
60. Lyttelton A. *Liberal and fascist Italy, 1900-1945*. // Oxford University Press, 2002. 314 p.

61. Mattei Clara Elisabetta. Austerity and repressive politics: Italian economists in the early years of the fascist government // *The European journal of the history of economic thought*. Abingdon, Oxfordshire: Routledge, Taylor & Francis Group. Vol. 24.2017. P. 998–1026.
62. Morgan Ph. *Italian Fascism, 1915-1945*. Palgrave Macmillan, 2003. 202 c.
63. Petacco A. *L'uomo della Provvidenza. Mussolini, ascesa e caduta di un mito*. Oscar Mondadori, 2012. 254 p.
64. Preti D. *Economia e istituzioni nello Stato fascista*. Pubblicazione: Roma, 1980. 392 p.
65. Quine, M. *Italy's social revolution: Charity and welfare from liberalism to fascism*. London: Palgrave Macmillan UK : Imprint: Palgrave Macmillan. 2002. 429 p
66. Renzo De Felice, Historian, explained that the monarchy had a nationalist tendency and was concerned about its future. See: *Mussolini il fascista. La conquista del potere cit*. P. 365-366.
67. *Sommario di statistiche italiane, 1861-1955*. Roma, 1958. 233 p.
68. Schmidt Carl T. *The corporate state in action; Italy under fascism* // Oxford University Press. 1939. P. 115–128, 153–176.
69. Villani L. *Le borgate del fascismo: storia urbana, politica e sociale della periferia romana*. Ledizioni, 2014. 484 p.
70. Welk William G. *Fascist Economic Policy: an analysis of Italy's economic experiment*. London: Harvard University Press, 1938. 365 c.